

ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΚΡΑΝΗΣ.
ΠΡΟΓΕΝΕΣΤΕΡΕΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΓΕΝΕΣΤΕΡΕΣ ΕΠΙΕΜΒΑΣΕΙΣ

Ανδρέας Σωτηρίου
Αρχαιολόγος

Δρ Αγγελική Ανδρέατου
Τοπογράφος

«κείται δε η Κεφαλληνία κατά Ακαρνανίαν και Λευκάδα τετράπολις ούσα, Παλείς, Κράνιοι, Σαμαίοι, Προνναίοι»¹.

Η παραπάνω αναφορά του Θουκυδίδη δίνει αμέσως το γεωγραφικό στίγμα του νησιού στον χώρο του Ιονίου πελάγους και ταυτόχρονα παραδίδει τα ονόματα των τεσσάρων πόλεων-κρατών², που άκμασαν μεταξύ του 5ου π.Χ. και 2ου αι. π.Χ. Η Κράνη, η Σάμη και η Πάλη είναι παραθαλάσσιες, ενώ οι Πρόννοι μεσόγεια (εικ. 1). Οι πόλεις υπήρξαν ελεύθερες, αυτόνομες και ανεξάρτητες, ώσπου το 188 π.Χ. υποτάσσονται στη στρατιωτική ισχύ της Ρώμης.

Η Κράνη, που αποτελεί το θέμα της συζήτησης μας, αναπτύσσεται στον μυχό του κόλπου του Κουτάβου, πάνω στους δύο διαδοχικούς λόφους (εικ. 2) Καστέλλι (υψόμετρο³ 68 μ.) και Πεζούλες (υψόμετρο 108 μ.), των οποίων η επιλογή ασφαλώς δεν υπήρξε τυχαία. Πρόκειται για δύο φύσει οχυρούς λόφους από τους οποίους ελέγχεται οπτικά μια ευρύτερη περιοχή. Έχουν άμεση πρόσβαση στη θάλασσα, ενώ από τους πρόποδες τους αναβλύζουν πηγές νερού. Στα νοτιο-δυτικά τους απλώνεται η πεδιάδα της Αλαφώνας, η οποία είναι

1. ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ, II, 30, 2.

2. Για τις πόλεις-κράτη βλ. Ι. ΠΑΡΤΣ, *Γεωγραφική Μονογραφία, Κεφαλληνία και Ιθάκη*, 1892. KLAUS RANDSBORG, (ed), *Kephallénia. Archaeology and history. The ancient Greek cities. Acta Archaeologica 73-1. Acta Archaeologica Supplementa IV:1*, København 2002a και KLAUS RANDSBORG, (ed), *Kephallénia. Archaeology and history. The ancient Greek cities. Acta Archaeologica 73-2. Acta Archaeologica Supplementa IV:2*, København 2002b. ANDREAS SOTIRIOU “Excavations at Kefalonia during 2005-2013, Kefalonia during the historical period”, GERT JAN van WIJNGAARDEN - ANDREAS SOTIRIOU (eds), *Pharos, Journal of the Netherlands Institute at Athens, XIX (1)*, Leuven, 2013, σσ. 1-50.

3. Από μέση στάθμη θάλασσας.

ικανή να θρέψει μεγάλο αριθμό πληθυσμού. Οι δύο λόφοι, για οικονομία της περιγραφής, συνιστούν τον πυρήνα ή την ελάχισσωνα περιοχή της πόλης, ενώ η Αλαφώνα και οι λόφοι που ορθώνονται γύρω από αυτούς, την περιφέρεια ή την μείζονα περιοχή της (εικ. 3 τοπογραφικό).

Το ιστορικό της επιστημονικής έρευνας στον χώρο

Οι πρώτες συστηματικές έρευνες στον χώρο πραγματοποιήθηκαν στο πρώτο μισό του 20ού αιώνα από τους Καββαδία⁴, Κυπαρίσση⁵ και Μαρινάτο⁶. Αρκετά αργότερα, αναλαμβάνει τη σκυτάλη ο Καλλιγιάς⁷, ενώ την περίοδο 2006-2008 γίνονται ευρείας κλίμακας παρεμβάσεις για την ανάδειξη του χώρου⁸, υπό τη διεύθυνση του υπογράφοντος, ως πρώην προϊστάμενου της ΔΕ' ΕΠΚΑ (και νυν Εφορείας Αρχαιοτήτων Κεφαλληνίας και Ιθάκης). Το ίδιο περίπου διάστημα, στο δυτικό τμήμα της Αλαφώνας, διεξάγεται μια από τις μεγαλύτερες σωστικές ανασκαφικές έρευνες⁹ που έγιναν στο νησί.

Τοπογραφικά διαγράμματα της πόλης

Τρία τοπογραφικά της πόλης είχαν εκπονηθεί μέχρι το 2010. Προηγείται του Παρτς¹⁰ (εικ. 4), και ακολουθεί του Καλλιγιά (εικ. 5), ο οποίος περιορίζεται στην τοπογράφηση του λόφου Πεζούλες¹¹. Την περίοδο 1992-1995 στο

4. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ, *Προϊστορική Αρχαιολογία*, 1909, Αθήναι, σσ. 355-373.

5. ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΥΠΑΡΙΣΣΗΣ, «Κεφαλληνιακά», *ΑΔ5*, Αθήνα, 1919, σσ. 83-122.

6. Για νεκροταφείο κλασικών/ελληνιστικών χρόνων στην Κράνη και για τον μυκηναϊκό οικισμό στη θέση Σταροχώρα βλ. αντίστοιχα, ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, «Αι ανασκαφαί Goekoop εν Κεφαλληνία» *ΑΕ* 1932, Αθήναις 1934, σσ.1-5 και 14-17.

7. ΠΕΤΡΟΣ Γ. ΚΑΛΛΙΓΙΑΣ, «Β' Αρχαιολογικαί Έρευναι», *ΑΔ24* (1969), Β 2, Αθήναι 1970, σσ. 270-271. Ο ΙΔΙΟΣ, «Ιερό Δήμητρας και Κόρης στην Κράνη Κεφαλλονιάς», *ΑΕ* 1978, Αθήναις 1980, σσ. 136-146.

8. ΑΝΔΡΕΑΣ ΣΩΤΗΡΙΟΥ, «Υ/Ε: Ανάδειξη – ανάπλαση αρχαιολογικού χώρου Κράνης», *ΑΔ* (2014), υπό δημοσίευση.

9. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, «Τίτλος έργου: Άξονας: Πόρος – Αργοστόλι – Φισκάρδο, Δρόμος Κρανιας στη Νήσο Κεφαλονιάς. Τμήμα: Από Κόμβο νέας περιφερειακής οδού Κουτάβου με Δρόμο Κρανιας έως θέση νέου Πολυκλαδικού Λυκείου Αργοστολίου, τίτλος υποέργου 5: «Έργα Αρχαιολογίας» (2007-9) του Π.Ε.Π. Ιονίων Νήσων 2000-2006», στο *ΑΔ* (2014), υπό δημοσίευση. Το συγκεκριμένο έργο, για λόγους οικονομίας, από τούδε και στο εξής θα αναφέρεται ως «Δρόμος Κρανιας».

10. ΠΑΡΤΣ, *Γεωγραφική Μονογραφία, χάρτης Κράνης*.

11. ΚΑΛΛΙΓΙΑΣ, «Β' Αρχαιολογικαί Έρευναι» σσ. 270-272, σχ. 10.

πλαίσιο της συνεργασίας της ελληνικής αρχαιολογικής υπηρεσίας, υπό τη διεύθυνση του κ. Α. Κολώνα, επίτιμου Γενικού Διευθυντού του Υπουργείου Πολιτισμού, και του Αρχαιολογικού Ινστιτούτου της Δανίας, με επικεφαλής τον εκλιπόντα πλέον K. Randsborg, εντοπίζεται και αποτυπώνεται (εικ. 6) το ρυμοτομικό της λεγόμενης «Νέας Κράνης»¹², η οποία όμως για άγνωστους λόγους ουδέποτε κατοικήθηκε.

Το 2010 επιχειρείται μια νέα προσπάθεια από τους υπογράφοντες, η οποία κατέληξε στο σημερινό αποτέλεσμα (εικ. 3). Σε αυτό, αποτυπώνεται ένας ικανός αριθμός ανθρώπινων παρεμβάσεων, που συνέβαλαν στη διαμόρφωση του σημερινού τοπίου του αρχαιολογικού χώρου.

Προϊστορική – απαρχές Ιστορικής Εποχής

Η κατοίκηση των λόφων, σύμφωνα με τα αρχαιολογικά δεδομένα, ανάγεται στην Προϊστορική Εποχή με μεγαλύτερη ένταση στην τελευταία φάση της, τη Μυκηναϊκή¹³. Κατά την περίοδο αυτή, οι λόφοι αποτέλεσαν την έδρα ενός ισχυρού διοικητικού κέντρου¹⁴, αν και τούτο δεν τεκμηριώνεται ανασκαφικά. Σε αυτό υπάγονταν τα οικιστικά λείψανα στη θέση Σπαροχώραφα¹⁵ (ΥΕ IIIΓ) και οι δύο σύγχρονοι παρακείμενοι τους θαλαμοειδείς τάφοι στη θέση Διακάτα¹⁶, που βρίσκονται στο νότιο τμήμα της μείζονος περιοχής. Στο ίδιο

12. RANDBORG, *Kephallénia*. 2002b. 299, fig., X. 8, 9, και σσ. 304-307.

13. Γενικά για την Εποχή του Χαλκού στο νησί βλ. SIMPSON, R.H. and DICKINSON, O.T.P.K., *A Gazetteer of Aegean Civilisation in the Bronze Age, I: The Mainland and Islands*, 1970, 185 κε. Ch. SOUYOUDZOGLU-HAYWOOD, *The Ionian Islands in the Bronze Age and Early Iron Age 3000-800 BC*, Liverpool, 1999. ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΟΣΧΟΣ, «Η περιοχή των Πρόνων και η ανατολική ακτή της Κεφαλονιάς πριν από την ιστορία. Τοπογραφία της νήσου, κατάλογος των θέσεων και συμπεράσματα», *Πρακτικά Συνεδρίου για τα γράμματα, την ιστορία και την λαογραφία της περιοχής Πρόνων*, (8-11 Σεπτεμβρίου 2005), Πόρος-Κεφαλονιά, 2007, σσ. 227-324. ΛΑΖΑΡΟΣ ΚΟΛΩΝΑΣ, «Ο θολωτός τάφος Τζαννάτων Πόρου Κεφαλληνίας και οι θολωτοί της Ηπειρωτικής Ελλάδας», *Πρακτικά Συνεδρίου για τα γράμματα, την ιστορία και την λαογραφία της περιοχής Πρόνων*, (8-11 Σεπτεμβρίου 2005), Πόρος-Κεφαλονιά, 2007, σσ. 329-361. ΑΝΔΡΕΑΣ ΣΩΤΗΡΙΟΥ - ΑΓΓΕΛΟΣ ΝΑΚΑΣΗΣ, «Ταφική αρχιτεκτονική: Μυκηναϊκά νεκροταφεία Μαζαρακάτων και Λακήθρας», υπό δημοσίευση.

14. ΠΕΤΡΟΣ Γ. ΚΑΛΑΠΑΣ, «Η Μυκηναϊκή Κράνη της Κεφαλλονιάς», *Περιοδικό Αρχαιολογία* 1, 1981, σσ. 77-83. Ο ΙΔΙΟΣ, Η «Ομηρική» Κεφαλονιά στα Πρακτικά Ε' Διεθνούς Παλιονίου Συνεδρίου, Τόμ. 3 (Αργοστόλι-Δηξούρι, 17-21 Μαΐου 1986), Αργοστόλι, 1991, σ. 72.

15. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, «Αι ανασκαφαί Goekoop εν Κεφαλληνία», σσ. 14-17. SOUYOUDZOGLU-HAYWOOD, «Starochorafa», *The Ionian Islands*, n. 19, 39 και 59-60. ΜΟΣΧΟΣ, «Η περιοχή των Πρόνων», σ. 254.

16. ΚΥΠΑΡΙΣΣΗΣ, «Κεφαλληνιακά» σσ. 92-122. SOUYOUDZOGLU-HAYWOOD, «Diakata», *The Ionian Islands* n. 18, σ. 38. ΜΟΣΧΟΣ, «Η περιοχή των Πρόνων», σ. 238.

κέντρο ανήκει και ο λίγο προγενέστερος οικισμός στη θέση «Παλιά Στάνη»¹⁷ [εικ. 3], που οριοθετείται στα δυτικά της περιφέρειας και εντοπίστηκε το 2010. Η ύπαρξη του είναι σημαντική, δεδομένου ότι είναι μια από τις ελάχιστες θέσεις με οικοδομικά κατάλοιπα, που ανιχνεύονται έως τώρα στο νησί, σε αντίθεση με τον μεγάλο αριθμό νεκροταφείων. Επιπλέον, τα λείψανά του εξ όσων φαίνεται εντάσσονται σε έναν οργανωμένο οικισμό, σε αντίθεση με τη θέση στους Αγ. Θεοδώρους Σάμης¹⁸ και τη θέση Κατσιβελάτα Πόρου¹⁹, όπου αποκαλύφθηκαν μεμονωμένα κτήρια.

Η κατάρρευση των ανακτορικών κέντρων της ηπειρωτικής Ελλάδας σήμανε ταυτόχρονα το τέλος της Εποχής του Χαλκού και τη μετάβαση στις απαρχές της Ιστορικής. Για μεγάλο χρονικό διάστημα και ελλείψει αρχαιολογικών δεδομένων, είχε καθιερωθεί η άποψη ότι το νησί κατά τους πρώτους αιώνες της Ιστορικής Εποχής είχε ερημωθεί και εγκαταλειφθεί²⁰. Σήμερα, η άποψη αυτή ανατρέπεται από τις ανασκαφικές μαρτυρίες στην Κράνη, τη Σάμη και την Πάλη²¹.

Στην Κράνη, στη μείζονα περιοχή της επί του επαρχιακού δρόμου Αργοστολίου-Πόρου, σε απόσταση 400-500 μ. δυτικά του λόφου Καστέλλι, στο πλαίσιο του έργου «Δρόμος Κρανιάς», εντοπίστηκε βιοτεχνικός χώρος που

17. ΑΝΔΡΕΑΣ ΣΩΤΗΡΙΟΥ, ΕΛΕΝΗ ΠΑΠΑΦΛΩΡΑΤΟΥ, ΙΩΑΝΝΗΣ ΒΟΣΚΟΣ, ΕΦΗ ΤΖΑΝΝΗ “Μυκηναϊκή Κεφαλονιά, οι πρόσφατες ανασκαφικές έρευνες στο νησί” στα Πρακτικά Το Αρχαιολογικό Έργο στη Βορειοδυτική Ελλάδα και τα νησιά του Ιονίου 1, Ιωάννινα, (10-13 Δεκεμβρίου 2014), Αθήνα, 2018, σσ. 757-766. SOUYOUDZOGLU-HAYWOOD, C., A. SOTIRIOU, E. PAPAFLORATOU 2017. “Living on the edge. SW Kefhalonia: an island region of the western Aegean world in the post-palatial period”. In M. Fotiadis, R. Laffineur, Y. Lolos, A. Vlachopoulos (eds), *Εσπερος / Hesperos. The Aegean Seen from the West*, Leuven-Liège, 383-393. SOUYOUDZOGLU-HAYWOOD, C., A. SOTIRIOU, E. PAPAFLORATOU (υπό δημοσίευση). “The Pottery from the Mycenaean site of Palia Stane-Prospholeika, Kefhalonia. Preliminary report”. Πρακτικά. Το Αρχαιολογικό Έργο στη Βορειοδυτική Ελλάδα και τα νησιά του Ιονίου 2. (Ιωάννινα, 23-26 Νοεμβρίου 2017).

18. SOUYOUDZOGLU-HAYWOOD, *The Ionian Islands*, σσ. 46 και 60.

19. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, «Κατσιβελάτα» (Τζαννάτα-Ρίζα), ΑΔ (2014) υπό δημοσίευση.

20. ΚΑΛΛΙΓΑΣ, «Η «Ομηρική» Κεφαλονιά», σσ. 70 και 73.

21. Για τα νέα ανασκαφικά δεδομένα που σχετίζονται με την ΠΓ και Γ περίοδο βλ. για τη Σάμη και την Πάλη στο BRUNO D'AGOSTINO - ANDREAS SOTIRIOU, «Campania in the frame work of the earliest Greek colonization in the west». In: M. Bats & B. (eds), *Euvoica. L'Euvea e la presenza euvoica in Calcidica e in Occidente* (13-16 Novembre 1996), Napoli, 1998, σσ. 335-368. Ιδιαίτερα για την Πάλη βλ. BRUNO D'AGOSTINO - GASTALDI “Ricerche Archeologiche a Pale (Cefalonia)” AS Atene LXXX, serie III, 2, Tomo 1, 2002, σσ. 123-181. Για την Κράνη βλ. WIJNGAARDEN - SOTIRIOU 2013 (eds), 4-6, και ΑΝΔΡΕΑΣ ΣΩΤΗΡΙΟΥ, «ΔΕ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων» στο 2000-2010, Από το ανασκαφικό έργο των Εφορειών Αρχαιοτήτων, Αθήνα, 2012, σ. 374, εικ. 12-13, Site www.yppo.gr. [pdf]

ταυτίζεται με εργαστήριο κεραμικής²², όπως συμπεραίνεται από την ύπαρξη ενός αποθέτη και από μια σειρά κεραμικών κλιβάνων. Ο αποθέτης περιείχε κυρίως κεραμική, η οποία σύμφωνα με τις πρώτες εκτιμήσεις χρονολογείται στη Γεωμετρική και Αρχαϊκή περίοδο. Μεταξύ των θραυσμάτων διακρίνονται όστρακα τύπου Θάψους, όπως επίσης βάσεις, που στην κάτω επιφάνεια φέρουν γραπτά σύμβολα τα οποία αποδίδονται σε υπογραφές κεραμικών κατά αναλογία εκείνων του εργαστηρίου στην Ιθάκη. Το περιεχόμενο του είναι απόρροια ρίψης θραυσμάτων κεραμικής από άτομα, που κατοικούν μάλλον στους δύο φύσει οχυρούς λόφους της ακρόπολης. Σημειώνεται ότι κατά την περίοδο αυτή προτιμούνται οι φύσει οχυρές θέσεις για μεγαλύτερη ασφάλεια και προστασία. Το πλησιέστερο παράδειγμα αποτελεί ο οικισμός στην οχυρή θέση του Π. Αετού Ιθάκης όπου εντοπίζεται οικισμός της Πρωτογεωμετρικής και Γεωμετρικής περιόδου.

Σε μικρή απόσταση από τον αποθέτη ερευνήθηκε η συστάδα των κεραμικών κλιβάνων, που η τελευταία περίοδος χρήσης τους ανάγεται στην ύστερο Αρχαϊκή, όπως διαπιστώνεται από μία κοτυλίσκη, που βρέθηκε στο εσωτερικό ενός από αυτούς. Οι κλίβανοι έχουν ορθογώνια κάτοψη, τοιχώματα από οπτοπλίνθους και τις μακριές πλευρές τους να συγκλίνουν ελαφρώς προς τα μέσα (εικ. 7). Ο συγκεκριμένος εργαστηριακός χώρος συνιστά τα πρώτα ψήγματα κατοίκησης της περιοχής, που αργότερα, κατά τους κλασικούς και ελληνοιστικούς αιώνες, μορφοποιείται στο κράτος της Κράνης με επικράτεια, το δυτικό τμήμα του κυρίως κορμού του νησιού²³.

Η οχύρωση

Στο πλαίσιο των εργασιών ανάδειξης και τοπογράφησης, καθώς και στο πλαίσιο των επιφανειακών και ανασκαφικών ερευνών, προέκυψαν νέα στοιχεία που επιλύουν χρόνια προβλήματα της αμυντικής θωράκιση της πόλης.

Κατά την Κλασική και την Ελληνοιστική περίοδο, οι δύο λόφοι Πεζούλες και Καστέλλι, παρά τη φυσική οχύρωσή τους, ενισχύονται με τείχη (εικ. 8 **τοπογραφικό**) για τη μεγαλύτερη προστασία και ασφάλειά της. Οι διαφορετικοί βραχίονες τους είναι βέβαιο ότι κατασκευάστηκαν με την πάροδο του χρόνου και ανάλογα με τις εκάστοτε πολιτικές, στρατιωτικές, κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες.

22. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, «Δρόμος Κρανιας» ΑΔ (2014) υπό δημοσίευση. WIJNGAARDEN - SOTIRIOU 2013 (eds), σ. 28, εικ. 36.

23. Για τα σύνορα, το δίκτυο επικοινωνίας και το οδικό δίκτυο των τεσσάρων πόλεων βλ. WIJNGAARDEN - SOTIRIOU 2013 (eds), σσ. 33-41.

Οι δύο κορυφές στέφονται από ενιαίο τείχος, ενώ εσωτερικό διατείχισμα απομονώνει την ψηλότερη, εκείνη στις Πεζούλες. Στο βόρειο μέτωπο της σχύρωσης ανοίγονται τρεις πύλες (εικ. 8, Π.1, Π.2, Π.3), εκ των οποίων η δυτική (Π.2 – εικ. 8, εικ. 9) κλειστήκε²⁴ κατά το τέλος της Ελληνιστικής περιόδου, ενώ μία τέταρτη (Π. 4), ανοίγεται στο νότιο μέτωπο, όπου κατέληγε η κεντρική οδική αρτηρία²⁵, η οποία διέσχισε την πόλη. Στο βόρειο επίσης μέτωπο είναι ορατοί τρεις πύργοι (ΠΡ.1, ΠΡ.2, ΠΡ.3), ενώ πρόσφατα εντοπίστηκε ένας τέταρτος (ΠΡ.4) (εικ. 10), για τον οποίο υποθέτουμε ότι κτίστηκε στους ελληνιστικούς χρόνους. Είναι ελάχιστα ορατός, έχει διαστάσεις 7.10 μ. x 3.80 μ., και βρίσκεται στο μεσοδιάστημα της ανατολικής και δυτικής πύλης, σε απόσταση 37.5 μ. και 67.5 μ. αντίστοιχα από αυτές. Η προβολή των πλευρών του δίνει μεγαλύτερο πλεονέκτημα στους αμυνόμενους για μαζική ρίψη βελών εναντίον των εισβολέων που επιχειρούν να προσεγγίσουν τις δύο πύλες.

Εκτός του τείχους που στέφει την ακρόπολη, σώζονται δύο επιπλέον βραχιόνες, ο Δυτικός και ο Νότιος, από τους οποίους ο δεύτερος προσδιορίστηκε μόλις πρόσφατα.

Για τον Δυτικό, παρά την απώλεια σημαντικού τμήματος του (σώζεται το τμήμα μεταξύ των σημείων 1-2-3), συμφωνούμε με προηγούμενους ερευνητές²⁶ ότι έζωνε όλη την πλαγιά του Καστελλίου (εικ. 8, τμήμα 1-2-3-B). Κατά τον Καλιγά, ο συγκεκριμένος βραχίονας άφηγε τις πηγές της Νερομάννας και του Αγίου Ιωάννη εκτός του τείχους, αλλά επί αυτού ανοιγόταν πύλη για να είναι δυνατή η πρόσβαση προς τις πηγές. Προς αυτές κατηφορίζει δρόμος που συγκρατείται από μεγάλους αναλημματικούς τοίχους²⁷. Ωστόσο, διευκρινίζεται ότι από τον Δυτικό βραχίονα, το νότιο τμήμα του (εικ. 8: τμήμα Α-Β, μήκος 72 μ. και εικ. 11, 12, 13) που κατηφορίζει την πλαγιά δεν ανήκε ευθύς εξαρχής σε αυτόν, αλλά στον Νότιο βραχίονα όπως θα εξηγήσουμε παρακάτω.

Μέχρι πρόσφατα παρέμενε αναπάντητο το πρόβλημα της άμυνας της πόλης από τα νότια (Νότιος βραχίονας), ώσπου η υπόδειξη ενός νέου τμήματος τείχους, από τον φιλάρχαιο Κώστα Μαρκάτο, έδωσε την απάντηση. Το υποδειχθέν τμήμα²⁸ (εικ. 8, τμήμα Γ-Δ, μήκος 119 μ. και εικ. 14, 15), ενώ κα-

24. ΚΥΠΑΡΙΣΣΗΣ, «Κεφαλληνιακά», 90-91, εικ. 7.

25. ΠΑΡΤΣ, *Γεωγραφική Μονογραφία, χάρτης Κράνης*.

26. ΠΑΡΤΣ, *Γεωγραφική Μονογραφία, χάρτης Κράνης*, ΚΑΛΛΙΓΑΣ, «Β' Αρχαιολογικά Έρευναι» σσ. 270-272, σχ. 10, RANDBORG (ed), *Kephallénia*, 2002b σ. 276, εικ. IX. 79.

27. ΚΑΛΛΙΓΑΣ, *Ιερό Δήμητρας και Κόρης*, 138-139. ΠΑΡΤΣ, *Γεωγραφική Μονογραφία*, σ. 202.

28. Διατηρείται αποσπασματικά. Έχει διπλή όψη και πλάτος 4.80 μ. περίπου. Η εξωτερική παρειά του είναι κτισμένη κατά το πολυγωνικό ευθύγραμμο σύστημα και έχει μέγιστο σωζόμενο ύψος έως 1.60 μ. Επί του βράχου διακρίνονται λαξεύματα για την υποδοχή λίθων.

τέρχεται της ΝΑ κλιτύος του λόφου Πεζούλες, δεν μνημονεύεται από κανέναν ερευνητή, προφανώς εξαιτίας της σχεδόν παντελούς αποδόμησης του. Τόσο αυτό, όσο και το νότιο τμήμα (Α-Β) του Δυτικού βραχίονα στο Καστέλλι, είτε τα εξετάσουμε ως μεμονωμένα και αυθύπαρκτα, είτε τα εξετάσουμε από κοινού και ως ζεύγος, δεν εξυπηρετούν κανέναν απολύτως σκοπό εκτός και αν συνδέονταν μεταξύ τους με ένα τρίτο τμήμα (εικ. 8, τμήμα Β-Δ), με το οποίο συγκροτούν αυτό που ονομάζουμε πλέον ως Νότιος βραχίονας. Αυτό το ενδιάμεσο, τρίτο τμήμα, εικάζουμε ότι, είτε ακολουθούσε την πορεία του σημερινού αγροτικού δρόμου, είτε έβαινε παράλληλα προς αυτόν προσεγγίζοντας τους πρόποδες των λόφων. Η πόλη μόνο έτσι προστατεύεται από επίθεση που εκδηλώνεται από τα νότια.

Το γεγονός, ότι το τμήμα Α-Β αναμφίβολα ανήκει στον Νότιο βραχίονα και όχι στον Δυτικό, προκύπτει από τη μορφολογία του και συγκεκριμένα από τη μορφολογία των παρειών του, οι οποίες υπάγονται στη θεμελιώδη αρχή που διέπει όλες τις οχυρώσεις του νησιού: το εξωτερικό μέτωπο των οχυρώσεων είναι πάντα στιβαρής κατασκευής, δεδομένου ότι σύγκεται από μεγάλων διαστάσεων καλοδουλεμένων και καλώς αρμολογημένων λιθοπλίνθων, σε αντίθεση με την εσωτερική, η οποία είναι λιγότερο επιμελημένη, επειδή σχηματίζεται από μικρότερου μεγέθους λίθους, οι οποίοι συνήθως είναι ημίεργοι και χαλαρά συναρμολογημένοι. Και τούτο επιβάλλεται από τις αμυντικές ανάγκες, αφού το εξωτερικό μέτωπο είναι αυτό που δέχεται μια επίθεση, σε αντίθεση με το εσωτερικό που δεν υφίσταται καμία πίεση. Το εσωτερικό κατασκευάζεται, αφενός για τη στατική ενίσχυση του τείχους, και αφετέρου για τη δημιουργία του ωφέλιμου πλάτους επί του οποίου διακινούνται οι αμυνόμενοι. Συνεπώς, το τμήμα Α-Β αν υπαχθεί στο Νότιο βραχίονα, τότε τα μέτωπά του (εικ. 12, 13) εξυπηρετούν πλήρως τον σκοπό για τον οποίο κατασκευάστηκαν²⁹, αν όμως ως τμήμα ενταχθεί στον Δυτικό, τότε ο ρόλος του κάθε μετώπου του αντιστρέφεται και αποδυναμώνεται. Το ισχυρό μέτωπο (εικ. 12), στρέφεται στον έγκλειστο χώρο του Δυτικού βραχίονα, χωρίς να υπηρετεί τον κύριο λόγο της κατασκευής του, ενώ το ασθενές (εικ. 13), μένει εκτεθειμένο σε πολιορκητικές μηχανές και βλήματα βαρέων τοξοβόλων όπλων.

Από το τριπλό σύστημα οχύρωσης της πόλης της Κράνης, το ενδιαφέρον μας μετατοπίζεται στο τέταρτο (εικ. 16 τοπογραφικό) που εκτείνεται στα ΒΑ της και ανήκει, κατά την άποψή μας, στην ύστατη οικοδομική φάση. Η οχύρωση στα ΒΑ χαρακτηρίζεται ως η πλέον μνημειακή, αν και έμεινε ημιτελής. Πριν προχωρήσουμε στην περιγραφή αυτού του τόσο σημαντικού περιβόλου,

29. Ο Randsborg είχε επισημάνει τη συγκεκριμένη μορφολογία του τείχους αλλά δεν το συνέδεσε με το Νότιο βραχίονα απλά επειδή δεν γνώριζε την ύπαρξή του, RANDBORG (ed) 2002b, 281.

σκόπιμο είναι να αναφερθούμε στις εργασίες που υλοποιήθηκαν με απώτερο στόχο την ανάδειξη του, στο πλαίσιο του Υποέργου «Ανάδειξη – ανάπλαση αρχαιολογικού χώρου Κράνης» της Πράξης «Ανάδειξη – ανάπλαση αρχαιολογικών χώρων Κράνης, Σάμης και Αλαλκομενών» του ΠΕΠ Ιονίων Νήσων του ΜΕΤΡΟΥ: Πολιτιστικές υποδομές και Υπηρεσίες ΑΕΟΝΑΣ ΠΡΟΤΕΡΑΙΟΤΗΤΑΣ, Ποιοτική αναβάθμιση και αξιοποίηση των Τουριστικών Υπηρεσιών και των λοιπών παραγωγικών δραστηριοτήτων.» στο πλαίσιο του Γ' ΚΠΣ³⁰.

Η Πράξη είχε ενταχθεί από την πρώην ΣΤ' ΕΠΚΑ και ολοκληρώθηκε από την ΔΕ' ΕΠΚΑ υπό τη διεύθυνση του πρώτου υπογράφοντος. Το μνημείο πριν τις εργασίες δεν ήταν αναγνωρίσιμο εξαιτίας της αδιαπέραστης βλάστησης και των προσχώσεων. Στον χώρο της κεντρικής πύλης του, στο δίπυλο, υπήρχαν σύγχρονες εγκαταστάσεις οι οποίες απομακρύνθηκαν, ενώ πάνω στον νότιο πύργο του (Π.13), που καλυπτόταν σχεδόν εξολοκλήρου από μεταγενέστερες αποθέσεις, λειτουργούσε ασβεστοκάμινο με καταστρεπτικές συνέπειες για το μνημείο. Το ασβεστοκάμινο μέχρι την έναρξη των εργασιών δεν ήταν ούτε ορατό, ούτε γνωστό, και δεν αναφερόταν από τους περιηγητές.

Στο πλαίσιο του έργου, έγιναν ευρείας κλίμακας εργασίες πεδίου (αποψιλώσεις, αποχωματώσεις, απομάκρυνση μεταγενέστερων κατασκευών, στερεώσεις κτ) με αποτέλεσμα α) να αποκαλυφθεί στην ολότητα και στις λεπτομέρειες του ο περίβολος (εικ. 17), για τον οποίο διαπιστώνεται ότι ενισχύεται με 22 πύργους³¹ αντί των 21, που αποτυπώνονται στα τοπογραφικά των Παρτς και Randsborg³² και β) να οριστεί για πρώτη φορά με απόλυτη σαφήνεια το περίγραμμα του διπύλου (εικ. 18 και 19), το οποίο ως προς την κάτοψη του διαφέρει ελαφρώς από τις κατόψεις των διαγραμμάτων των Παρτς, Randsborg και Lawrence³³.

Ο οχυρωματικός περίβολος διακρίνεται σε δύο σκέλη, το βόρειο-ανατολικό (εικ. 17) που στρέφεται προς τα Ραζάτα (θέσεις Κουντουρού, Πόρτες, Τραγαλό Βουνί) και το ανατολικό³⁴, που στρέφεται προς την πεδιάδα της Αλαφώνας και καταλήγει στην οχύρωση της ακρόπολης, στις Πεζούλες και συγκεκριμένα στον ανατολικό προμαχώνα (ΠΡ.3) και την πύλη (Π.1) της. Το βόρειο-ανατολικό έχει μήκος 1180 μ. περίπου και πλάτος 3.80-4.0 μ., και σχη-

30. Γενικά για τις εργασίες που έγιναν στο πλαίσιο του Γ' ΚΠΣ βλ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ «Έργα στο πλαίσιο του ΕΣΠΑ» ΑΔ 2014 υπό δημοσίευση.

31. Στην αριθμότητά μας δεν συμπεριλαμβάνεται ο πύργος του διπύλου τον οποίο θεωρούμε ως αναπόσπαστο μέρος του διπύλου. Ωστόσο, με αυτόν το σύνολο των πύργων είναι 23.

32. ΠΑΡΤΣ, *Γεωγραφική Μονογραφία, χάρτης Κράνης*. RANDBORG (ed) 2002b, fig. IX. 81 και X.8.

33. LAWRENCE A.W., *Greek Aims in Fortification*, σ. 323 εικ. 67.

34. Το τμήμα αυτό δεν έχει εξεταστεί ακόμα πλήρως.

ματίζεται από δύο παράλληλες σειρές λίθων. Το διάκενό τους γεμίζεται με λατύπη και μικρότερους λίθους δημιουργώντας ικανό πλάτος όπου πάνω σε αυτό κινούνται οι αμυνόμενοι. Κατά διαστήματα διακρίνονται εγκάρσιοι τοίχοι, οι οποίοι συμβάλλουν στη στατική ενίσχυσή του. Ο περίβολος εδράζεται στον κατάλληλα λαξευμένο βράχο, ο οποίος κατά τόπους λαξεύεται και ενσωματώνεται στον περίβολο ως οικοδομικό υλικό.

Ο περίβολος ακολουθεί ελαφρώς τεθλασμένη πορεία. Στο εξωτερικό μέτωπό του προσαρτώνται, υπό τύπον οδόντωσης, 22 πύργοι (Π.1-Π.22, στην αρίθμηση δεν προσμετράται ο πύργος του διπύλου) τετράγωνης έως ορθογώνιας κάτοψης. Οι αποστάσεις μεταξύ τους κυμαίνονται και τούτο επιβάλλεται από την κλίση του εδάφους. Έτσι, λοιπόν, όπου το έδαφος ανέρχεται ομαλά προς το τείχος, οι πύργοι είναι πυκνά διατεταγμένοι για καλύτερη άμυνα, όπως συμβαίνει μεταξύ του 3ου και του 7ου πύργου³⁵.

Μέχρι το μεταπύργιο διάστημα, του 14ου και 15ου πύργου, η εξωτερική παρειά είναι κτισμένη κατά το πολυγωνικό ευθύγραμμο σύστημα (εικ. 20), ενώ του εναπομείναντος, κατά το τραπεζιόσχημο ψευδοϊσόδομο (εικ. 16, 21, 22). Η εξωτερική όψη και των δύο συστημάτων είναι επιμελημένης κατασκευής, σε αντίθεση με την εσωτερική, η οποία είναι κτισμένη κατά το πολυγωνικό ακανόνιστο σύστημα δόμησης. Επίσης, η εξωτερική συνίσταται από μεγάλους λιθοπλίνθους, που σε ορισμένες περιπτώσεις προσεγγίζουν σε μήκος τα 3-4 μ. και ζυγίζουν έως 20-22 τόνους, σε αντίθεση με την εσωτερική, που οι λίθοι της έχουν σαφώς μικρότερο μέγεθος και βάρος. Δόγω της μεγαλολιθικής κατασκευής του, οι ντόπιοι το χαρακτηρίζουν ως κυκλώπειο, όρος που ως γνωστόν αντιστοιχεί στα τείχη των Μυκηνών και της Τίρυνθας, της Μυκηναϊκής περιόδου.

Οι λιθοπλίνθοι του εμφανίζουν ορισμένες κατασκευαστικές λεπτομέρειες, που αφενός συντείνουν στη μεγαλύτερη αντοχή του, και αφετέρου συμβάλλουν σε ένα καλύτερο αισθητικό αποτέλεσμα. Στο τμήμα, που είναι κτισμένο κατά το πολυγωνικό, εντυπωσιάζουν οι μεγάλοι τριγωνικοί λίθοι που παρεμβάλλονται ως σφήνες με την οξύτερη γωνία τους προς τα κάτω (εικ. 20), χωρίς να λείπουν από το τραπεζιόσχημο, όπου εκεί όμως οι λίθοι είναι μικρότερων διαστάσεων. Κάποιοι λιθοπλίνθοι στο χαμηλότερο μέτωπο της όψης τους αφήνονται άπεργοι, διευρύνοντας έτσι την ωφέλιμη επιφάνεια έδρασής τους, ενώ μερικοί άλλοι αφήνουν προς το ανώτερο εξωτερικό μέτωπο τους μια ζώνη άπεργου που λειτουργεί ως κόντρα για τους υπερκείμενους τους. Κοινό χαρακτηριστικό όλων των λίθων και των δύο συστημάτων (πολυγωνικού και τραπεζιόσχημου) είναι η πίσω πλευρά τους, η ουρά τους, που είναι ακατέργαστη και εισχωρεί κατά πλάτος στο τείχος. Η όψη των λίθων του πολυγωνικού είναι κυ-

35. Η μέτρηση των πύργων αρχίζει από τον βορειότερο.

ρίως επίπεδη (**εικ. 20**), ενώ του τραπεζιόσχημου κυρτή με εμφάνιση μαξιλαριού. Σε αυτήν την περίπτωση φέρουν περιτένεια (**εικ. 21**), η οποία σε συνδυασμό με την υπόλοιπη έξεργη επιφάνεια τους, δημιουργεί ένα παιγνίδισμα μεταξύ φωτός και σκιάς. Μοχλοβόθρια διακρίνονται στην άνω επιφάνεια αρκετών λίθων.

Η λατόμηση του υλικού γινόταν συχνά επί τόπου³⁶, αφού ο ασβεστόλιθος αφθονεί σε ολόκληρη την περιοχή. Με την επί τόπου εκμετάλλευσή του επιτυγχάνονται δύο στόχοι: αφενός μειώνεται σημαντικά ο χρόνος και ο κόπος μεταφοράς των λιθοπλίνθων, και αφετέρου έμπροσθεν του περιβόλου δημιουργείται μια ζώνη σχεδόν εξομαλυσμένη και απαλλαγμένη από βράχους, που σε περίπτωση εισβολής αφήνει παντελώς εκτεθειμένο τον επιτιθέμενο στα βέλη των υπερασπιστών της πόλης.

Επιπροσθέτως, η εξόρυξη του υλικού από τον άμεσο περίγυρο έχει και ένα τρίτο συνεπακόλουθο: δημιουργείται ωφέλιμος χώρος για άλλες χρήσεις (δημιουργία χώρου για ανέγερση ιδιωτικών και δημόσιων οικημάτων³⁷, διαμόρφωση κοινόχρηστων χώρων, κατασκευή κοινωφελών έργων, κ.ά.).

Στο τμήμα του περιβόλου, που είναι κατασκευασμένο κατά το τραπεζιόσχημο ψευδοϊσόδομο (**εικ. 16, 23**, συνολικό μήκος 310 μ. περίπου) ανοίγονται πέντε πυλίδια και μια μεγάλη πύλη. Τα πυλίδια ανοίγονται παραπλευρώς των πύργων Π.15 (**εικ. 24**), Π.16, Π.17, Π.18 και Π.22, έχουν μορφή στενού διαδρόμου, πλάτους 1.00-1.50 με τον άξονα τους εγκάρσια στο πλάτος του τείχους. Ο διάδρομός τους ορίζεται, άλλοτε από την πλευρά του κάθε πύργου και ενός τοίχου, και άλλοτε από δύο παράλληλους τοίχους επιμελημένης κατασκευής.

Τα πυλίδια πέρα από τις καθημερινές ανάγκες διακίνησης των πολιτών εξυπηρετούσαν παράλληλα στρατιωτικές ανάγκες. Εν καιρώ πολέμου και μάλιστα πολιορκίας, από τα πυλίδια θα μπορούσαν να γίνονται αστραπιαίες επιθέσεις των αμυνομένων για να προκαλέσουν δολιοφθορές στους εισβολείς. Αντίθετα, πυλίδια επί του πολυγωνικού τμήματος (μήκους 670 μ. περίπου από το βόρειο πέρασ του έως το δίπυλο) δεν ανοίγονται πράγμα το οποίο εύλογα εγείρει τον προβληματισμό.

Η πρώτη μεγάλη πύλη (βάθος 9.70 μ. και πλάτος 3.30 μ.), ανοίγεται λίγο πριν το νότιο πέρασ του τραπεζιόσχημου (**εικ. 23**) και ανήκει στον τύπο του διαδρόμου που τέμνει κάθετα το τείχος. Εκατέρωθεν αυτής υψώνονται δίδυμοι

36. Η επί τόπου εκμετάλλευση του βράχου για τις κατασκευαστικές ανάγκες των οχυρώσεων είναι διαδεδομένο φαινόμενο στο νησί.

37. Τούτο είναι πασιφανές στην ακρόπολη της Σάμης όπου στην μεγάλη ακρόπολη το βόρειο τμήμα του λόφου της εμφανίζεται ως επικλινές επίπεδο, ενώ το νότιο παντελώς ανώμαλο και τραχύ. Στο βόρειο ομαλό τμήμα ανιχνεύονται ίχνη οικημάτων.

πύργοι (Π.20-24), ορθογώνιας περίπου κάτοψης (βόρειος 6.3x5.3 μ., νότιος 6.2x5.3). Επιπλέον, για τη μεγαλύτερη ασφάλεια της, σε 30 μ. απόσταση από αυτήν, ορθώνεται ο Π. 19 ο οποίος στρέφεται ελαφρώς προς αυτήν, ως φρουρός που την παρακολουθεί. Η απόσταση των 30 μ. είναι η μικρότερη απόσταση μεταξύ των μεταπύργιων διαστημάτων του συγκεκριμένου τμήματος. Από την πύλη, θα διερχόταν δρόμος³⁸ που ενδεχομένως θα συνδεόταν με εκείνον που περνά από τη Δρακοσπηλιά και προσεγγίζει το σπήλαιο Γρούσπα (για το οδικό δίκτυο βλ. πιο κάτω).

Η κεντρική πύλη, το δίπυλο (**εικ. 18 και 19**), διαμορφώνεται μεταξύ των λόφων Κουντουρού και Τραγαλό Βουνί, σε υψόμετρο 151 μ. και ανήκει στο τμήμα του περιβόλου που είναι κτισμένο κατά το πολυγωνικό.

Το δίπυλο³⁹, μαζί με τα δύο τμήματα του περιβόλου που ακολουθούν συγκλίνουσα πορεία προς αυτό, δηλαδή προς τα δυτικά, δημιουργούν έναν επιμήκη και στενό χώρο κάτοψης σχήματος Π. Στην οριζόντια κεραία του Π πλάτους 15 μ. και στο κέντρο της, ορθώνεται τετράγωνος πύργος όπου εκατέρωθεν αυτού αφήνονται δύο περάσματα μέγιστου ανοίγματος 4.8 μ. και 5.0 μ. περίπου (**εικ. 25**). Το δίπυλο εντάσσεται στον τύπο της πύλης τανάλιας που απαντάται σε αρκετές οχυρώσεις. Η δεύτερη πλευρά του κάθε περάσματος ορίζεται από τα δύο σκέλη του τείχους, τα οποία δημιουργούν από μια ανεπαίσθητη οδόντωση. Αντίθετα, προς τα ανατολικά, τα σκέλη καταλήγουν σε δύο ισχυρούς πύργους (Π.12-Π.13) που απέχουν μεταξύ τους περίπου 23 μ. Ο νότιος (Π.13, **εικ. 26**) εξέχει σαφώς του περιγράμματος του μετώπου του τείχους⁴⁰ σε αντίθεση με τον βόρειο (Π.12, **εικ. 27**), που δημιουργεί στο νότιο μέτωπό του μια μικρή προεξοχή. Στα δύο σκέλη (**εικ. 22**), ενσωματώνονται λίθοι που εντυπωσιάζουν εξαιτίας των μεγάλων διαστάσεων και του τεράστιου βάρους τους (έως 22 τόνους περίπου). Η απόσπαση, η μεταφορά και η τοποθέτησή τους θεωρείται αναμφίβολα τεράστιο επίτευγμα της μηχανικής, όχι μόνο για τα δεδομένα της Κεφαλονιάς αλλά και ολόκληρου του ελληνικού χώρου.

Οι τρεις πύργοι (δίπυλο, Π.12 και Π.13) και τα δύο σκέλη του τείχους, σε συνδυασμό με τη στενότητα και το μεγάλο βάθος του χώρου (**εικ. 18, 19**), δημιουργούν ένα ενιαίο και αραγές μέτωπο προστασίας του διπύλου. Η πολυμέτωπη άμυνα, που εκδηλώνεται παράλληλα από ψηλά, σε συνδυασμό με τον περιορισμένο χώρο, που δεν επιτρέπει την προέλαση μεγάλου αριθμού οπλιτών,

38. Ίχνη του δεν ανιχνεύονται, αλλά θεωρείται δεδομένο ότι θα χαρασσόταν αν είχε κατοικηθεί η περιοχή.

39. Ο RANDBORG, 2002b, σ. 301, X.7 τη συγκρίνει με των Αθηνών.

40. Σε κανένα από τα τοπογραφικά που προαναφέραμε δεν δηλώνεται η παρατήρηση αυτή. Υπενθυμίζεται ότι ο πύργος καλυπτόταν από προσχώσεις και το ασβεστοκάμινο.

παρέχουν στους αμυνομένους πολύ περισσότερα πλεονεκτήματα, έναντι των εισβολέων που μένουν εκτεθειμένοι σε κάθε είδους ρίψεις βλημάτων, βελών και ακοντίων. Συνεπώς, ο επίδοξος εισβολέας θα έπρεπε να λάβει σοβαρά υπόψη του τη συγκεκριμένη αμυντική οργάνωση⁴¹ του χώρου πριν επιχειρήσει να εισβάλει και να προσβάλει το δίπυλο.

Οι 22 πύργοι (**εικ. 16, τοπογραφικό**), που στο σύνολο τους έχουν σχεδόν τετράγωνη κάτοψη, συγκροτούνται σε δύο ομάδες, των 12 (Ομάδα Α) και των 8 (ομάδα Β) πύργων. Οι 12, της πρώτης ομάδας, προσαρτώνται στο πολυγωνικό σύστημα δόμησης και οι 8, της δεύτερης ομάδας, στο τραπεζιόσχημο.

Η πρώτη ομάδα (Ομάδα Α) έχει διαστάσεις 6.30/8 μ. x 4.7/7.6 μ. με τους πύργους 3(6.2 μ. x 5.50 μ.) και 7(6.5 μ. x 7,60 μ.) να καταλαμβάνουν την ελάχιστη (34 τ.μ.) και τη μέγιστη (49 τ.μ.) επιφάνεια αντίστοιχα. Γενικά, οι μισοί από αυτούς (Π.1, Π.3, Π.4, Π.5, Π.9, Π.12) έχουν από 34 τ.μ. έως 39 τ.μ. κάλυψης ο καθένας, ενώ οι υπόλοιποι (Π.2, Π.6, Π.7, Π.8, Π.10, Π.11) από 40 τ.μ. έως 49 τ.μ. Τα μεταπύργια διαστήματα μεταξύ των Π.3 έως Π.7 ορίζονται ως τα μικρότερα (30 μ. - 34 μ.), επειδή όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, συνέτρεχε ειδικός λόγος. Οι αποστάσεις μεταξύ των Π.7 έως Π.12 χαρακτηρίζονται, ως μεσαίες (42 μ. - 56 μ.), ενώ μεταξύ των Π.1 έως Π.3, (Π.1-Π.2: 112.5 μ, Π.2-Π.3: 63.5 μ.), ως οι μεγαλύτερες.

Της δεύτερης ομάδας (Ομάδα Β) οι διαστάσεις των πύργων κυμαίνονται (5.80 μ./6.30 μ. x 4.60/6 μ.). Από αυτούς οι πύργοι 15 (6 μ. x 4.60 μ.) και 17 (6.0 x 6.0 μ.) καταλαμβάνουν αντίστοιχα την ελάχιστη (28 τ.μ.) και τη μέγιστη (36 τ.μ.) επιφάνεια. Του πύργου 14, η επιφάνεια ορίζεται στα 32 τ.μ. και των υπολοίπων στα 33 τ.μ. Τα μεταπύργια διαστήματα κυμαίνονται από 35.60 μ.⁴² έως 42 μ. Μόνο στην περίπτωση μεταξύ των Π.14 και Π.15 σημειώνεται η μεγαλύτερη απόσταση (σχεδόν 52 μ.), ενώ μεταξύ των Π.19 και Π.20, η μικρότερη (30 μ.) λόγω της πύλης.

Η κάθε ομάδα φέρει τα τεχνικά χαρακτηριστικά του αντίστοιχου τμήματος δόμησης που ήδη έχουν περιγραφεί (επεξεργασία εξωτερικής επιφάνειας, λάξευση λίθων, θεμελίωση). Σε κάθε περίπτωση, η γόμωση στο εσωτερικό όλων σύγκειται από λατύπη και ακατέργαστους λίθους.

Από τα παραπάνω συγκριτικά στοιχεία προκύπτει ότι οι πύργοι του πολυγωνικού συστήματος (Ομάδα Α) είναι εντυπωσιακότεροι και στιβαρότεροι σε σχέση με τους πύργους του τραπεζιόσχημου (Ομάδα Β).

41. Γνωστός τύπος ως «τανάλιας» ή χοάνης. Για παρόμοια οργάνωση του χώρου μπροστά από πύλες βλ. ADAM JEAN-PIERRE, *L'Architecture Militaire Grecque*, Publie avec le concours du C.N.R.S., Picard, 82, σ. 86, 88, 318, εικ. 62.

42. Η απόσταση των 35.60 μ. σημειώνεται μεταξύ των Π.18 και 19. Των υπολοίπων από 37 μ. έως 42 μ.

Ο περίβολος που κατασκευάστηκε στα βόρεια της ακρόπολης της Κράνης αναμφίβολα εντυπωσιάζει, αλλά από την άλλη αφήνει δύο αναπάντητα ερωτήματα.

Το πρώτο αφορά στη συζήτηση για τη μη ολοκλήρωση του έργου, η οποία ενδεχομένως να παραταθεί ακόμα για μεγάλο χρονικό διάστημα. Ο Πάρτς αποδίδει το ανεκπλήρωτο του εγχειρήματος σε ξαφνική οικονομική κρίση, που εξανάγκασε την πόλη στην εγκατάλειψή του. Από την άλλη, ο Randsborg συσχετίζει το έργο με την πολιτική του Δημήτριου Ι του Πολιορκητή, ο οποίος ήθελε να υπαγάγει το νησί στη σφαίρα επιρροής του και να το μετατρέψει σε στρατιωτική και ναυτική βάση. Δυστυχώς όμως τα σχέδια του είχαν ναυαγήσει.

Το δεύτερο ερώτημα που ανακύπτει είναι σχετικά με τα δύο συστήματα δόμησης, πολυγωνικό και τραπεζιόσχημο, που συνυπάρχουν στον ίδιο περίβολο. Ο Randsborg υποστηρίζει ότι η κατασκευή τους οφείλεται είτε σε δύο διαφορετικά τεχνικά συνεργεία, που εργάζονταν παράλληλα, είτε σε δύο συνεργεία που κλήθηκαν σε διαφορετικές χρονικές περιόδους αλλά με μικρή χρονική απόσταση μεταξύ τους. Πάντως, θα συμφωνήσουμε με τον Randsborg ότι το έργο έγινε από δύο διαφορετικά τεχνικά συνεργεία, που η δεξιοτεχνία τους αντικατοπτρίζεται στα ιδιαίτερα δομικά και μετρήσιμα στοιχεία των δύο ομάδων των πύργων όπως αυτά περιγράφηκαν πιο πάνω. Οι πύργοι του πολυγωνικού σαφώς υπερέχουν, ως προς την επιφάνεια, τον όγκο και την επιβλητικότητα, έναντι της ομάδας των πύργων του τραπεζιόσχημου.

Τέλος, ένα τρίτο και δύσκολο πρόβλημα αφορά γενικά στη χρονολόγηση της οχύρωσης της Κράνης. Τούτο, κατά κύριο λόγο προσκρούει στην έλλειψη ασφαλών ανασκαφικών δεδομένων. Παρόλα αυτά, ο Randsborg⁴³, βάσει τυπολογικών και μορφολογικών στοιχείων της οχύρωσης, διακρίνει τέσσερις οικοδομικές φάσεις. Στην 4η φάση (350-200 π.Χ.) αποδίδει, εκτός των άλλων, την κατασκευή του τείχους που στέφει το Καστέλλι, το οποίο θεωρεί ως ενιαίο με αυτό που κατηφορίζει τη νότια πλαγιά του (Randsborg, σ. 276, εικ. IX. 79, και σσ. 278-280, fig. IX. 81. Στα δύο σχέδια δηλώνεται ως AA). Ωστόσο, αυτό το τελευταίο τμήμα, όπως συζητήθηκε αλλού (τμήμα A-B), είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με τον Νότιο βραχίονα, που έως τότε ήταν άγνωστος. Ο εντοπισμός του μάλλον αναθεωρεί έστω και εν μέρει τη χρονολογική κατάταξη του Randsborg. Κατά την άποψή μας, ο Νότιος και ο Δυτικός βραχίονας, όπως και η οχύρωση που στέφει την ακρόπολη, θα πρέπει χρονικά να προηγούνται της κατασκευής του περιβόλου και της «Νέας Κράνης». Η πόλη της Κράνης, που αναπτύσσεται στις νότιες πλαγιές των λόφων και ο λιμένας της, που είναι υψίστης σημασίας για τη ναυτική της δύναμη, ανέκαθεν θα απασχολού-

43. RANDSBORG (ed) 2002b, σσ. 275-281.

σαν και θα διαδραμάτιζαν πρωτεύοντα ρόλο στην πολιτική της πόλης. Γι' αυτό η οχύρωση τους προείχε όλων των άλλων και θα είχε ήδη κατασκευαστεί πριν την άφιξη του Δημήτριου του Πολιορκητή.

Αρχαία Κράνη: το ρυμοτομικό σχέδιο

Η τοπογράφηση των οικημάτων της πόλης⁴⁴ αποδείχθηκε εξαιρετικά επίπονη προσπάθεια λόγω της πυκνής βλάστησης και των προσχώσεων.

Τα οικήματά της αναπτύσσονται στη νότια πλαγιά της ακρόπολης (σε υψόμετρο από 5.0 μ. έως 56.0 μ.) όπου η κλίση είναι ιδιαίτερα έντονη (47%)⁴⁵ και το έδαφος ανώμαλο και βραχώδες. Εκ των πραγμάτων, λοιπόν, τα οικήματα είναι διατεταγμένα αμφιθεατρικά.

Από τα δεδομένα που προέκυψαν διαπιστώνεται ότι υπάρχει ένα υποτυπώδες «ρυμοτομικό» σχέδιο (εικ. 28 γενικό τοπογραφικό, 29, 30, 31, 32 πινακίδες). Εκατέρωθεν ενός κεντρικού οδικού άξονα αναπτύσσονται οικιστικές νησίδες, πλάτους από 9.00 μ. έως 15.00 μ. και μήκους από 11.0 μ. έως 18.0 μ., οι οποίες διαχωρίζονται με ρύμες, κάθετες ή παράλληλες προς τον κεντρικό άξονα. Οι ρύμες είναι στενές σε πλάτος (1.0 μ. έως 2.0 μ.) και κατά τόπους φέρουν σύντομες κλίμακες⁴⁶ που σχηματίζονται από 4 έως 14 βαθμίδες. Ωστόσο, σε ορισμένες περιπτώσεις φαίνεται ότι δημιουργούν απλώς χωρίσματα μεταξύ των οικιστικών νησίδων παρά ότι εξυπηρετούν τη διέλευση των πολιτών.

Στην ισούψή των 52 μ. που αντιστοιχεί στα ψηλότερα οικήματα των νησίδων καταγράφονται σε τρία τουλάχιστον σημεία, μικρές κλίμακες για τις οποίες πιθανολογείται ότι οδηγούν σε έναν υποτυπώδη δρόμο, τον οποίον θα τον χαρακτηρίζαμε ως περιφερειακό. Δρομίσκοι που εισχωρούν στον οικιστικό πυρήνα υπό κλίση 45 μοιρών συμπληρώνουν το τοπογραφικό διάγραμμα.

Ο αριθμός των οικημάτων ανά νησίδα είναι από 3 έως 5. Τα κτήρια έχουν προσανατολισμό βορειο-δυτικά προς νότια-ανατολικά, μέσο μήκος πρόσοψης 8.0 μ. έως 16.0 μ. και πλάτος 6.0 μ. έως 8.0 μ. αντίστοιχα, ύψος περίπου 3.00 μ., το δε εμβαδό τους κυμαίνεται από 60 έως 95 τ.μ. Οι πλευρές τους, όπως εί-

44. Μια πρώτη δημοσίευση γίνεται στο ολλανδικό περιοδικό Pharos, βλ. WIINGAARDEN - SOTIRIOU 2013 (eds), σ. 24, fig. 32. Σημειώνουμε ότι στο παρόν τοπογραφικό διάγραμμα αποδίδεται τμήμα μόνο του «ρυμοτομικού» σχεδίου της πόλης. Πλήρη εικόνα του θα έχουμε μετά την ολοκλήρωση της συλλογής και της τελικής επεξεργασίας των δεδομένων.

45. Σε αντίθεση με τη πόλη της Σάμης, όπου η κλίση του εδάφους είναι 45% και συνεπώς πιο ομαλή.

46. Παρόμοια κλίμακα υπάρχει στην πόλη της Σάμης, βλ. RANDSBORG (ed) 2002α, σ. 100, Πίν. BLXVII 1.

ναι φυσικό σχηματίζονται από τον κάθετα λαξευμένο βράχο (εικ. 33, 34) και όπου αυτός δεν επαρκεί συμπληρώνονται με τοίχους κτισμένους κατά το πολυγωνικό ευθύγραμμο σύστημα δόμησης. Η αρχιτεκτονική τους, όπως διαπιστώθηκε σε ορισμένες περιπτώσεις, είναι τυπική, αφού πρόκειται βασικά για τριμερή ή τετραμερή οικήματα που χωρίζονται από εσωτερικές μεσοτοιχίες (εικ. 33, 34, 35). Στην περίπτωση του οικήματος Α διαπιστώθηκε ότι η είσοδος του τοποθετείται στην μία εκ των δύο στενών πλευρών, όπου πάνω σε κατώφλι διακρίνονται στον λαξευμένο βράχο οι όλμοι (εικ. 36) της θύρας, η οποία μάλλον ήταν δίφυλλη όπως συμπεραίνεται από τη μεγάλη απόσταση (πλάτος 1.37 μ.) μεταξύ τους. Προς τη θύρα οδηγούν 3 έως 4 σκαλιά επίσης λαξευμένα στον βράχο, ενώ δεύτερη εσωτερική σύντομη κλίμακα οδηγεί σε εσωτερικό χώρο που βρίσκεται σε ψηλότερο επίπεδο.

Θρησκευτικά κέντρα (εικ. 8 τοπογραφικό)

Ο μικρός ναός εν παραστάσει⁴⁷ των ύστερων αρχαϊκών χρόνων στις Πεζούλες συνιστά την πρώτη μαρτυρία για τη λατρεία που λάμβανε χώρα στην ακρόπολη, αν και παραμένει άγνωστη μέχρι σήμερα η ταυτότητα της θεότητας στην οποία ήταν αφιερωμένος.

Αντίθετα, μας φανερώνονται οι θεότητες που λατρεύονταν στο ιερό, που περικλείεται από τον Δυτικό βραχίονα της οχύρωσης. Δυστυχώς όμως σε αυτήν την περίπτωση δεν εντοπίζονται ή δεν σώζονται αρχιτεκτονικά κατάλοιπα⁴⁸. Το ιερό, βάσει επιγραφικής μαρτυρίας⁴⁹ (εικ. 37), ήταν αφιερωμένο στη Δήμητρα και την Περσεφόνη και έστεκε εκεί όπου σήμερα στέκονται τα ερείπια της εκκλησίας της Αγίας Τριάδας.

Το τρίτο γνωστό θρησκευτικό κέντρο είναι οι θαλαμοειδείς τάφοι της Μυκηναϊκής περιόδου στα Διακάτα, οι οποίοι μετατράπηκαν σε χώρο λατρείας του Πάνα και των Νυμφών⁵⁰.

47. ΚΑΛΛΙΓΑΣ «Β' Αρχαιολογικά Έρευναι», σ. 271, σχ. 10.

48. Ο Καλλιγάς στο άρθρο "Ιερό Δήμητρας και Κόρης στην Κράνη Κεφαλονιάς" στο περιοδικό ΑΕ 1978, εν Αθήναις 1980, σσ. 136-146, αξιοποιεί κάθε θρησκευτικό στοιχείο και τεκμηριώνει την λατρεία της Δήμητρας και της Περσεφόνης που είχε εδραιωθεί εντός του περιλλειστού χώρου του Δυτικού βραχίονα της οχύρωσης.

49. Ειδικά για την επιγραφή βλ. ΚΑΛΛΙΓΑΣ, «Ιερό Δήμητρας και Κόρης, ό.π.», σσ. 142-144, εικ. 3.

50. Ν. ΚΥΠΑΡΙΣΣΗΣ - Λ. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ, «Ανασκαφαί εν Κεφαλληνία», ΠΑΕ 1912, σσ. 117-8.

Οδικό δίκτυο (εικ. 38 τοπογραφικό)

Η κεντρική οδική αρτηρία⁵¹, που αρχίζει από την πύλη (Π.4) του νότιου τμήματος της οχύρωσης της ακρόπολης, διασχίζει την πόλη (εικ. 39, 40), περνά κατά πάσα πιθανότητα μέσω πύλης από το ΝΑ τείχος (συνολικό μήκος δρόμου από Π4 έως πύλη ΝΑ τείχους (ΓΔ)=590 μ. Κλίση δρόμου: 5% έως 6%), και κατευθύνεται προς τη θέση Δρακοσπηλιά (συνολικό μήκος δρόμου από πύλη ΝΑ τείχους (ΓΔ) έως Δρακοσπηλιά=1000 μ. περίπου) όπου εντοπίζεται ένα από τα νεκροταφεία της πόλης. Στη συνέχεια στρέφεται προς τα βόρεια και οδηγεί, ενδεχομένως προς το σπηλαιο βράθρο της Γρούσπας. Ο δρόμος διανοίγεται πάνω στον φυσικό βράχο, ενώ καθόλο το μήκος της απόκρημνης πλευράς του και όπου επιβάλλεται από τη μορφολογία του εδάφους, συγκρατείται από αναλημματικούς τοίχους. Κατά τόπους επιστρώνεται με κονίαμα⁵² όπου πάνω σε αυτό όπως και στον βράχο είναι ορατά τα αποτυπώματα (εικ. 41) από τα τροχήλατα άρματα.

Με αφετηρία την πύλη του ΝΑ τείχους, θα άρχιζε διακλάδωση δρόμου, η οποία θα ακολουθούσε πιθανώς την πορεία του σημερινού περιφερειακού αγροτικού δρόμου για να καταλήξει στον χώρο του λιμένα, ο οποίος τοποθετείται στις δυτικές υπώρειες του λόφου Καστέλλι.

Δρόμοι θα συνέδεαν την πόλη με το λατρευτικό σπήλαιο του Πάνα στα Διακάτα, την πόλη με τις πηγές στη Νερομάνα, όπως αναφέρθηκε πιο πάνω και την πόλη με την πεδιάδα της Αλαφώνας, όπου σε αυτήν την περίπτωση επιβεβαιώνεται και ανασκαφικά⁵³ (εικ. 42). Τέλος, από την κάθε πύλη της οχύρωσης, θα ξεκινούσαν οδοί προς διαφορετικές κατευθύνσεις.

Λιμενικές εγκαταστάσεις (εικ. 38 τοπογραφικό)

Όλοι οι ερευνητές συγκλίνουν στην άποψη ότι ο λιμένας⁵⁴ βρίσκεται στις ΝΔ υπώρειες του Καστελλίου αν και ανασκαφικά δεν αποδεικνύεται. Ωστόσο, ο λιμένας κατά τη ρωμαϊκή περίοδο δεν αποκλείεται να είχε μεταφερθεί λίγο δυτικότερα, όπως υπαινίσσονται τα νέα ανασκαφικά δεδομένα που προέκυψαν στο πλαίσιο του έργου «Δρόμος Κρανιάς». Κάτω από το σύγχρονο οδόστρωμα αποκαλύφθηκαν οικοδομικά λείψανα των ρωμαϊκών χρόνων που παραπέμπουν σε εκτεταμένο στωϊκό οικοδόμημα (εικ. 43). Παρόμοια συγκροτήματα υπο-

51. Ήδη είχε σημειωθεί στο τοπογραφικό του ΠΑΡΤΣ, *Γεωγραφική Μονογραφία*, σ. 202.

52. Το κονίαμα μάλλον δηλώνει χρήση του δρόμου σε μεταγενέστερη περίοδο, τη Ρωμαϊκή ή τη Βυζαντινή.

53. ΣΩΤΗΡΙΟΥ «Δρόμος Κρανιάς» ΑΔ 2014 υπό δημοσίευση.

54. ΠΑΡΤΣ, *Γεωγραφική Μονογραφία*, σσ. 202-205. ΚΑΛΛΙΓΑΣ, «Ιερό Δήμητρας και Κόρης, ό.π.», σ. 138.

στηρίζουν δραστηριότητες σχετικές με τους χώρους των λιμένων⁵⁵. Η παρουσία του επιβεβαιώνει την πληροφορία του Andrea Morozini⁵⁶, ο οποίος αναφέρει ότι στην παραλία του Κουτάβου (il Cutogo) διακρίνονται στοές που χρησίμευαν στον ναύσταθμο της πόλης.

Εργαστηριακοί χώροι (εικ. 38)

Τρεις αιώνες και 200 μ. περίπου χωρίζουν το προγενέστερο γεωμετρικό και αρχαϊκό βιοτεχνικό κέντρο, το εργαστήριο κεραμικής που δηλώθηκε πιο πάνω, από το αντίστοιχο⁵⁷ των ελληνοιστικών αιώνων. Αν και στον χώρο δεν βρέθηκαν κλίβανοι, ωστόσο οι πυρακτωμένες μάζες πηλού, οι πήλινες σφήνες για τη στήριξη των αγγείων μέσα στους κλιβάνους και τα παραμορφωμένα από τις υψηλές θερμοκρασίες όπτησης θραύσματα αγγείων, συνιστούν ισχυρές μαρτυρίες που συγκλίνουν υπέρ της άποψης μας για εργαστήριο κεραμικής. Η ποσότητα κεραμικής που ανασύρθηκε είναι εντυπωσιακή. Το σημαντικότερο στοιχείο ωστόσο έγκειται στις ενσφράγιστες λαβές των αμφορέων που παραδίδουν τα ονόματα των κεραμέων Ζώπας, Ξένωνος (εικ. 44) και Απολλωνιάδας.

Κλείνοντας την αναφορά μας στο βιοτεχνικό κέντρο, σημειώνεται ότι οι συνθήκες κάτω από τις οποίες υλοποιήθηκαν οι ανασκαφικές εργασίες στον χώρο ήταν εξαιρετικά αντίξοες. Το επίπεδο της έρευνας βρισκόταν, αν όχι χαμηλότερα, τουλάχιστον στο ίδιο επίπεδο με τον υδροφόρο ορίζοντα με αποτέλεσμα το σκάμμα να κατακλύζεται με νερό δυσχεραίνοντας εξαιρετικά το έργο του προσωπικού της Εφορείας.

Δημόσια οικοδομήματα (εικ. 45 τοπογραφικό)

Τα οικοδομήματα δημόσιου χαρακτήρα είναι ελάχιστα και βρίσκονται σε διαφορετικά σημεία της πόλης. Τα δύο από αυτά εντοπίστηκαν πρόσφατα αλλά λόγω τεχνικών δυσκολιών, η ανασκαφική τους έρευνα δεν ολοκληρώθηκε με αποτέλεσμα να μην αποσαφηνίζεται η ταυτότητά τους. Ωστόσο, οι μεγάλοι λίθοι που χρησιμοποιούνται για την κατασκευή της θεμελίωσής τους δεν αφήνουν περιθώρια αμφιβολίας για τον δημόσιο χαρακτήρα τους.

Στα νότια του λόφου Πεζούλες, στο ακίνητο ιδιοκτησίας Ορφανοτροφείου Αργοστολίου, διεξήχθη ολιγοήμερη σωστική ανασκαφική έρευνα κατά την οποία αποκαλύφθηκαν τα θεμέλια τριμερούς κτηρίου⁵⁸ (εικ. 46) από πυρόλι-

55. Καταστήματα έχουν αποκαλυφθεί στο ακίνητο Φλαμιάτου στη θέση «Λουτρό» Σάμης όπου είχε μεταφερθεί ο ρωμαϊκός λιμένας της πόλης βλ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, «ακίνητο Φλαμιάτου» ΑΔ 2014, υπό δημοσίευση.

56. ΠΑΡΤΣ, *Γεωγραφική Μονογραφία* 1, σ. 203 σημείωση 1.

57. ΣΩΤΗΡΙΟΥ «Δρόμος Κρανιάς» ΑΔ (2014), υπό δημοσίευση.

58. Πέραν του οικοδομήματος που αναφέρεται εδώ, στο ίδιο ακίνητο αποκαλύφθηκε μικρό

θους. Η επίχλωσή του είχε μικρό πάχος και ήταν διαταραγμένη, ενώ από αυτήν προήλθαν ελάχιστα και μη διαγνώσιμα όστρακα. Στο ίδιο ακίνητο διακρίνεται άφθονο οικοδομικό υλικό, το οποίο προέρχεται είτε από τη θεμελίωση κτηρίων είτε από κτήρια που λείψανά τους είναι ορατά στις πρώτες ισούψεις που σχηματίζουν τους πρόποδες του λόφου. Από αυτό το σημείο αρχίζει να προβάλλουν οι κατοικίες των κοινών θνητών. Η θέση του οικοδομήματος είναι σημαντική: απέχει ελάχιστα από την κεντρική οδική αρτηρία καθώς και από την πιθανή πύλη στο ΝΑ τμήμα του νέου τείχους, όπως και από το μεγάλο πηγάδι της Αλαφώνας που τοποθετείται ακριβώς έξω από την οχύρωση. Το οικοδόμημα ίσως αποτελεί μια πρώτη ένδειξη ότι εντάσσεται σε έναν δημόσιο χώρο που δεν μπορεί να είναι άλλος από την αγορά της πόλης.

Το δεύτερο σημαντικό οικοδόμημα ερευνήθηκε στον χώρο των λιμενικών εγκαταστάσεων (εικ. 43 στο βάθος), το οποίο όμως συνεχίζοταν εκτός ορίου σκάμματος. Πρόκειται εξ όσων φαίνεται για μεγάλο ορθογώνιο κτήριο με καλοδουλεμένους λίθους.

Η αναφορά μας στα δημόσια κτήρια ολοκληρώνεται με τη ρωμαϊκή στοά⁵⁹ που θεμελιώθηκε δίπλα στον ναό στις Πεζούλες. Η σημασία της έγκειται στο γεγονός, ότι η ακρόπολη της Κράνης κατά τη Ρωμαϊκή περίοδο συνεχίζεται να κατοικείται.

Νεκροταφεία (εικ. 45 τοπογραφικό)

Η τελευταία ενότητα της μνημειακής τοπογραφίας της αρχαίας πόλης της Κράνης είναι των νεκροταφείων που ως συνήθως αποτελούν σημαντικές τράπεζες πληροφοριών. Δυστυχώς, στην προκειμένη περίπτωση ελάχιστα στοιχεία είναι γνωστά⁶⁰. Από τις βιβλιογραφικές παραπομπές προσδιορίζονται οι θέσεις τριών νεκροταφείων, εκ των οποίων το βόρειο και το ΝΑ εντάσσονται στην ελάσσονα περιοχή, ενώ το νότιο στη μείζονα. Η αρχιτεκτονική των τάφων τους είναι η συνήθης της εποχής και εξαντλείται στους κεραμοσκεπείς, στους λακκοειδείς και πιο σπάνια στους μνημειακούς.

Το ΝΑ νεκροταφείο⁶¹ αναπτύσσεται στους πρόποδες του λόφου Πεζούλες και επεκτείνεται μέχρι τη θέση Δρακοσπηλιά. Λόγω της έκτασης και της καίριας θέσης του, επί της κεντρικής οδικής αρτηρίας, εικάζεται ότι υπήρξε η

τμήμα δεύτερου οικοδομήματος των ελληνοιστικών χρόνων, βλ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, «Πρόποδες ακρόπολης Κράνης, αγροτεμάχιο Ορφανοτροφείου», (2014), υπό δημοσίευση.

59. ΚΑΛΛΙΓΑΣ, «Β' Αρχαιολογικά Έρευναι», σ. 271, σχ. 10.

60. Βάσει των βιβλιογραφικών παραπομπών μπορούμε να ορίσουμε ως βόρειο το νεκροταφείο, που αναφέρει ο ΚΑΛΛΙΓΑΣ, «Β' Αρχαιολογικά Έρευναι», σ. 270.

61. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, «Δι' ανασκαφαι Goekoop», σσ. 2-5. ΚΥΠΑΡΙΣΣΗΣ - ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ, «Ανασκαφαι εν Κεφαλληνία», σ. 116.

μεγαλύτερη και σημαντικότερη νεκρόπολη της πόλης. Η θέση είναι γνωστή εξαιτίας του μνημειακού ορθογώνιου ταφικού θαλάμου (εικ. 47, 48, 49) (διαστάσεις 3.67 μ. x 2.80/3.05 μ.) που λαξεύεται στο μέτωπο του βράχου. Η ορθογώνια είσοδος του εισάγει απευθείας στον θάλαμο όπου στο δάπεδο του λαξεύονται τρεις λάκκοι ορθογώνιας κάτοψης όπου στο χείλος φέρουν πατούρα για τη στήριξη καλυπτήριων πλακών. Οι τάφοι είναι σε πειόσχημη διάταξη και έχουν εσωτερικές διαστάσεις πλ. 0.50 μ. / 0.56 μ. x μήκ. 1.70 μ. / 1.76 μ. Αρχιτεκτονικά, ο θάλαμος παραπέμπει σε ανάλογους του Ελλαδικού χώρου και της Μικράς Ασίας. Ωστόσο, η σύγκριση του με τους μυκηναϊκούς θαλαμοειδείς τάφους⁶² στο νησί είναι αναπόφευκτη χωρίς αυτό να σημαίνει ότι έλκει την καταγωγή του από αυτούς. Αναμφίβολα, ο τάφος ανήκει σε επιφανή οικογένεια της Κράνης και θα συμφωνήσουμε με τον Μαρινάτο για τη χρονολόγηση του στους ελληνιστικούς ή ρωμαϊκούς χρόνους.

Εξωτερικά και εκατέρωθεν της εισόδου του, ο βράχος είναι κάθετα λαξευμένος δημιουργώντας δύο μεγάλους υπαίθριους χώρους που μάλλον προορίζονταν για ταφική χρήση. Στον νότιο χώρο και επί του μετώπου του βράχου διακρίνεται φθαρμένη εγχάρακτη επιγραφή.

Κοντά στο μνημείο και στη γύρω περιοχή είναι εμφανείς λακκοειδείς τάφοι, οι οποίοι είναι συλημένοι.

Βυζαντινή περίοδος (εικ. 45 τοπογραφικό)

Ο λόφος Καστέλλι, κατά τη Βυζαντινή περίοδο, συνεχίζεται να κατοικείται, αλλά ο χώρος του περιορίζεται. Διατηρώντας στα δυτικά την αρχαία οχύρωση, στα ανατολικά υψώνεται τείχος κτισμένο με μικρούς λίθους με συνδετικό υλικό κονίαμα (εικ. 50). Η ακριβής περίοδος κατασκευής του δεν προσδιορίζεται. Πρόκειται για μικρού βεληνεκούς φρούριο, το οποίο έχει ιδιαίτερη σημασία για τη Βυζαντινή αυτοκρατορία. Από αυτό ελέγχονται οι θαλάσσιοι δρόμοι και το εμπόριο προς τη Δύση.

Το τείχος έχει διεύθυνση Ν/ΝΔ προς Β/ΒΑ, μήκος 174 μ. και πλάτος 2.0 μ. - 2.5 μ. Στο βόρειο πέρασ του κάμπτεται και ακολουθεί πορεία προς τα δυτικά όπου συνδέεται με την αρχαία οχύρωση. Στο σημείο αυτό και στο εξωτερικό μέτωπο του προσαρτώνται τείχη διαφορετικής κατεύθυνσης από τους οποίους όμως δεν αποκρασταλώνεται μια σαφής εικόνα. Εικάζεται ότι μπορούν να συνθέτουν ένα είδος εισόδου/πύλης μικρού ανοίγματος (εικ. 51). Επιπλέον, στην εξωτερική γωνία των δύο σκελών του παρατηρείται συμπαγής ημικυκλική κατασκευή, η οποία όμως δεν υψώνεται μέχρι το τελικό ύψος του

62. Για τους μυκηναϊκούς τάφους στο νησί βλ. SOUYOUDZOGLOU-HAYWOOD, *The Ionian Islands*, σσ. 38-59. ΣΩΤΗΡΙΟΥ - ΝΑΚΑΣΗΣ, «Ταφική αρχιτεκτονική: Μυκηναϊκά νεκροταφεία Μαζαρακάτων και Λακήθρας», υπό δημοσίευση.

τείχους. Για αυτό δεν αποκλείεται να συνδέεται με μεταγενέστερη εποχή και μάλιστα με την περίοδο του Β' Παγκοσμίου Πολέμου κατά την οποία κατασκευάζονται στον λόφο θέσεις πολυβολείων. Το νότιο πέρας του έχει καταρρεύσει και επιχωματωθεί.

Μεσαιωνική και σύγχρονη περίοδος (εικ. 45 τοπογραφικό)

Η ακρόπολη κατά τη Μεσαιωνική περίοδο εγκαταλείπεται οριστικά και ο στρατηγικός ρόλος της μετατίθεται στον λόφο του Αγίου Γεωργίου, που βρίσκεται σε απόσταση 4.5 χλμ. περίπου νότια και στα ενδότερα του νησιού. Στη νέα θέση υψώνεται το ομώνυμο κάστρο του οποίου η αρχική φάση ανάγεται στη Βυζαντινή περίοδο (12ος αι.) ενώ κατά την Ενετοκρατία φθάνει στον κορυφώνα της δόξας του.

Οι λόφοι της ακρόπολης της Κράνης εξυπηρετούν πλέον δευτερευούσης σημασίας λειτουργίες, όπως είναι η υδροληπτική, η θρησκευτική, η γεωργοκτηνοτροφική και η βιοτεχνική.

Υδροληπτικά έργα

Οι ασπείρευτες πηγές νερού, της Νερομάννας και του Αγίου Ιωάννη, μέχρι σήμερα καλύπτουν τις ανάγκες σε νερό της σύγχρονης πρωτεύουσας του νησιού. Στις δύο θέσεις λειτουργούν εγκαταστάσεις που αντλούν το νερό και το μεταφέρουν στην πόλη. Ωστόσο, δεν είναι ούτε οι πρώτες, ούτε οι μοναδικές στον χώρο. Προηγήθηκε η κατασκευή του υδραγωγείου, ενός μνημειακού έργου της υδραυλικής τέχνης που σχεδιάστηκε από τον νομομαχανικό Γεωργιάδη το 1889⁶³. Ένα έργο που δυστυχώς σήμερα καταρρέει. Είναι θεμελιωμένο στη δυτική πλαγιά του λόφου Καστέλλι (εικ. 52) και έχει διαστάσεις μήκος 29.0 μ. και πλάτος 29.0 μ.

Θρησκευτικά σημεία

Η ακρόπολη την ίδια περίοδο περικυκλώνεται από μικρούς ναούς που βρίσκονται χαμηλά στους πρόποδες της. Ο πιο γνωστός είναι της Αγίας Τριάδας (εικ. 53), ο οποίος κατά γενική ομολογία κτίστηκε πάνω στα ερείπια του ιερού της Δήμητρας και της Περσεφόνης. Σήμερα, από αυτόν σώζεται η κόγχη και τμήμα των πλευρών του. Είναι φανερό ότι κτίστηκε με αρχαίο οικοδομικό υλικό, από ψαμμιτόλιθο, που προέρχεται από προγενέστερο οικοδόμημα. Σε μικρή απόσταση, υπήρχε το εκκλησίδιο του Αγίου Ιωάννη, το οποίο καταστράφηκε

63. Το έργο ολοκληρώνεται επί δημαρχίας Σπυρίδωνος Λουκάτου (1895-1903). Η λειτουργία του εγκαινιάζεται επί δημαρχίας Σπυρίδωνος Κοσμετάτου (1903-1914) από κτηριακή πλευρά (διαστάσεις 29 μ. x 29 μ. αυτές μέτρησα εγώ- στη πίσω πλευρά είναι τόξο). (Πηγή: Αγγελο-Διονύση Δεμπόνος «Η γένεση και τα Πάθη μιας πολιτείας» (το Αργοστόλι αγωνίζεται) Αργοστόλι 1981).

κατά την εκτέλεση των έργων για την υδροδότηση της πόλης του Αργοστολίου. Τέλος, στα νότια και επί του περιφερειακού δρόμου διακρίνονται τα ερείπια της εκκλησίας των Αγίων Σαράντα, η οποία απέχει ελάχιστα από το αρχαίο οικοδόμημα στην ιδιοκτησία του Ορφανοτροφείου Αργοστολίου.

Οδικό δίκτυο

Εκτός των στενών ορίων της ελάσσονος περιοχής και στα ΒΑ της ακρόπολης, δημιουργείται ένα βασικό οδικό δίκτυο, που μάλλον ανάγεται στους τελευταίους αιώνες (17ο-19ο αιώνα;) της ιστορίας του χώρου. Από ότι φαίνεται εξυπηρετούσε κυρίως γεωργοκτηνοτροφικές ανάγκες, καθιστώντας εύκολη την πρόσβαση στις καλλιεργήσιμες εκτάσεις και διευκολύνοντας τη μεταφορά των παραγόμενων προϊόντων. Αξιομνημόνευτο είναι το γεγονός, ότι το δίκτυο χαράσσεται επί του άγονου και βραχώδους εδάφους, αφήνοντας ανέπαφο το εύφορο και γόνιμο.

Δυστυχώς όμως, σε ορισμένες περιπτώσεις επέφερε καταστροφές στα τείχη. Συγκεκριμένα, ο οδικός άξονας Α, Β, Δ, Ε, ΣΤ, Ζ, καταλήγει στο βόρειο μέτωπο του Δυτικού βραχίονα της οχύρωσης της ακρόπολης. Για να εισέλθει στο εσωτερικό της, προκάλεσε τη μερική ρήξη του για να οδεύσει στη συνέχεια επί του τείχους, να διέλθει των ερειπίων της Αγίας Τριάδας και να καταλήξει επί του σημερινού επαρχιακού δρόμου Αργοστολίου-Σάμης. Την ίδια καταστροφή προκάλεσε ο οδικός άξονας (Β, Η, Θ), που και αυτός οδηγεί στο εσωτερικό της ακρόπολης για να συνδεθεί με τον αρχαία οδική αρτηρία που διέρχεται των ερειπίων της πόλης.

Αναμφίβολα, αξιοποιήθηκε και το προγενέστερο δίκτυο όπως γίνεται φανερό με τον οδικό άξονα που περνά από τη Δρακοσπηλιά και πλησιάζει τη Γρούσσα. Το συγκεκριμένο τμήμα αποτελεί σήμερα αναπόσπαστο τμήμα περιπατητικού τουρισμού.

Λίθινες κατασκευές

Σε αυτήν την ενότητα συμπεριλαμβάνονται ορισμένες τεχνικές λίθινες κατασκευές, που κτίζονται με ημίεργους ή ακατέργαστους λίθους και εξυπηρετούν διαφορετικές ανάγκες, αλλά που απαντώνται σχεδόν σε όλη την ύπαιθρο της Κεφαλονιάς.

Αλώνια. Η καλλιέργεια σιτηρών ολοκληρώνεται με τον διαχωρισμό του καρπού από το άχυρο. Η δραστηριότητα αυτή λαμβάνει χώρα στο αλώνι, το οποίο έχει κυκλική κάτοψη που ορίζεται από χαμηλό τοίχο (εικ. 54). Το δάπεδό του, άλλοτε είναι από πακτωμένο χώμα και άλλοτε, πράγμα πιο σύνηθες, από λίθινες επίπεδες πλάκες. Στο κέντρο του υπάρχει οπή όπου στερεώνεται όρθιο ξύλο, το οποίο ονομάζεται «στοιχερό», πάνω στο οποίο δένεται σχοινί, η «τριχία», που καταλήγει ως θηλιά στο λαιμό των ζώων.

Τα αλώνια κτιζονται σε ψηλά και ανοικτά σημεία για να εκμεταλλεύονται την αιολική ενέργεια κατά την εργασία του λιχνίσματος. Στην περίπτωση της Κράνης, τα τρία αλώνια που καταγράφησαν βρίσκονται στην ευρύτερη περιοχή του Καστελλίου, προς τα ανατολικά, σε ανοικτά σημεία, ανάμεσα σε καλλιεργήσιμες εκτάσεις και κοντά στο οδικό δίκτυο, για να είναι εύκολη η μεταφορά του καρπού και του άχυρου. Και τα τρία είναι λιθόκτιστα, η δε διάμετρος του μεγαλύτερου είναι 11.30 μ., του μεσαίου 9.20 μ. και του μικρότερου 5.75 μ.

Ασβεστοκάμινοι. Η ασβεστος είναι απαραίτητη στην οικοδομική τέχνη, και όχι μόνο, αλλά η εξαγωγή της από την πρώτη ύλη προϋποθέτει, συλλογική προσπάθεια, οργάνωση και χρόνο. Η μετατροπή του σκληρού υλικού, του ασβεστόλιθου, στην λευκή σκόνη της ασβέστου επιτυγχάνεται δια της ασβεστοκαμίνου (εικ. 55). Πέραν της μείζονος περιοχής της Κράνης έχουν εντοπιστεί αρκετοί ασβεστοκάμινοι⁶⁴. Οι ασβεστοκάμινοι κατά το μεγαλύτερο τμήμα τους είναι υπόσκαφα ενώ μόνο ένα τμήμα τους είναι υπέργειο. Σώζεται συνήθως το κατώτερο τμήμα τους, το οποίο αποτελείται από τον κυκλικό λάκκο, το λεγόμενο βοθρί διαμέτρου 2.00-4.00 μ., το οποίο ανοίγεται στο φυσικό έδαφος. Περιμετρικά επενδύεται με τοίχο κτισμένο από λίθους και λάσπη για μεγαλύτερη θερμομόνωση. Ένα είδος πατούρας, η «σέτα», αφήνεται όπου πάνω σε αυτήν αρχίζουν και κτίζουν το υλικό, σχηματίζοντας θόλο που σφραγίζεται με το «κλειδί» ή τον «παπά». Χαμηλά και στο επίπεδο του εδάφους, ανοίγεται η είσοδος της ασβεστοκαμίνου από την οποία γίνεται η τροφοδοσία με καύσιμη ύλη. Η είσοδος σχηματίζεται με δύο κάθετους λίθους, τις «πορτοσές» και δύο άλλες σκεπαστές που ενίοτε δημιουργούν ένα ανακουφιστικό τρίγωνο.

Αποθηκευτικοί χώροι. Μια τρίτη τεχνική λίθινη κατασκευή είναι επίσης χαρακτηριστική στο νησί. Άλλοτε είναι θολωτή με ευμεγέθεις και ημίεργους λίθους, και άλλοτε έχει σχήμα κόλουρου κώνου (εικ. 56) με ελαφρώς επικλινή οροφή και επιμελημένη δομή. Σύμφωνα με την προφορική παράδοση χρησίμευε ως χώρος φύλαξης εργαλείων και ενίοτε, ως χώρος διανυκτέρευσης των ακάματων καλλιεργητών της γης. Η είσοδος της είναι μικρή, και άλλοτε είναι λιγότερο ή περισσότερο επιμελημένη ανάλογα με το σχήμα της κατασκευής.

Η χωροθέτηση των τριών παραπάνω λίθινων κατασκευών έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Τα αλώνια κατασκευάζονται όπου υπάρχει καλλιεργήσιμη γη, για να είναι εύκολη η μεταφορά και η επεξεργασία των δεματιών του σιταριού, οι ασβεστοκάμινοι δημιουργούνται ως επί το πλείστον σε χέρσες εκτάσεις, για να είναι εύκολη η εξεύρεση της πρώτης ύλης, του ασβεστόλιθου, αλλά και της καύσιμης ύλης, ενώ η τρίτη κατασκευή που σχετίζεται με την αγροτική παραγωγή, σκάβεται και υψώνεται πάλι κοντά σε καλλιεργήσιμες εκτάσεις αλλά στο πιο άγονο σημείο τους. Η οικονομία του χώρου είναι αξιοθαύμαστη.

64. Στους χάρτες της ΓΥΣ δηλώνονται με έντονη κουκίδα και διάσπαρτες στιγμές.

Κατασκευές την περίοδο της Ιταλικής κατοχής του νησιού.

Ο χώρος στο Καστέλλι και ειδικότερα ο χώρος εντός της βυζαντινής οχύρωσης, κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, την περίοδο της Ιταλικής κατοχής του νησιού, οργανώθηκε στρατιωτικά και ενισχύθηκε με πολυβολεία.

Η έρευνα στον αρχαιολογικό χώρο της Κράνης ασφαλώς και δεν ολοκληρώνεται στο σημείο αυτό. Ωστόσο, θέλουμε να πιστεύουμε ότι η προσπάθεια μας κατάφερε να αποδώσει για πρώτη φορά, μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα του χώρου, να εμπλουτίσει τις γνώσεις μας και να προαγάγει έστω κατά ελάχιστα την αρχαιολογική έρευνα στην Κράνη.

ABSTRACT

ANCIENT KRANE, URBAN PLANNING.
EARLIER AND LATER INTERVENTIONS

Andreas Sotiriou

Archaeologist

Dr Aggeliki Andreatou

Rural and Surveying Engineer

Ancient Krane lies one kilometer north of Argostoli and it was one of the four city-states of Kefallinia during the classical period.

In the frame of different works and activities, new evidences were revealed which are concerned different aspects of the town which can be summarized as follow:

The area was already occupied from the Prehistorical era until the beginning of the 20th centuries.

It has been discussed the three part of the city-wall while the forth one, the south one, has been recently located and studied.

More and new architectural details (about construction, gates and towers) are given about the enclosure wall near Razata.

The ancient city has been developed on a street planning reliable on a system of vertical and horizontal streets which separate city blocks squares or rectangles.

New areas of the town have been defined such as the harbor, the industrial area, the possible place of agora, the cemeteries as well as a sort of a net road outside of the main town.

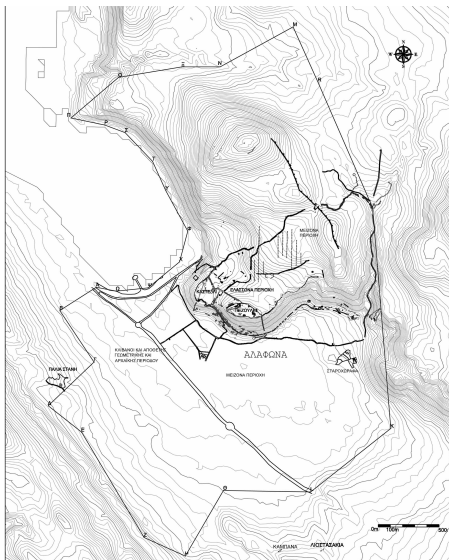
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΙΚΟΝΩΝ

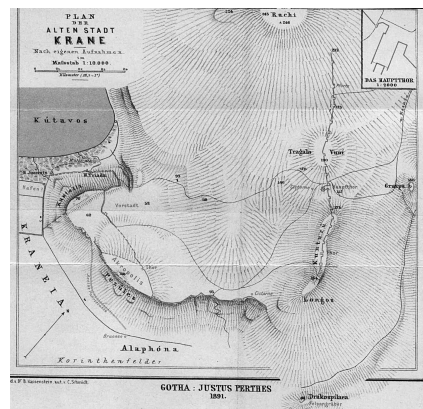
Εικ. 1. Οι θέσεις των πόλεων - κρατών.

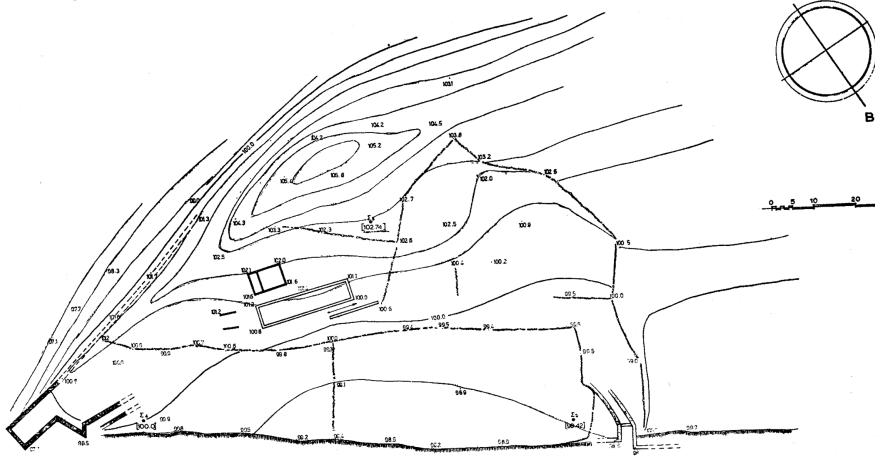
Εικ. 2. Λόφοι Πεζούλες και Καστέλλι.
Στο βάθος ο κόλπος του Κουτάβου.

Εικ. 3. Γενικό τοπογραφικό

Εικ. 4. Τοπογραφικό, Πάρτς Ι.

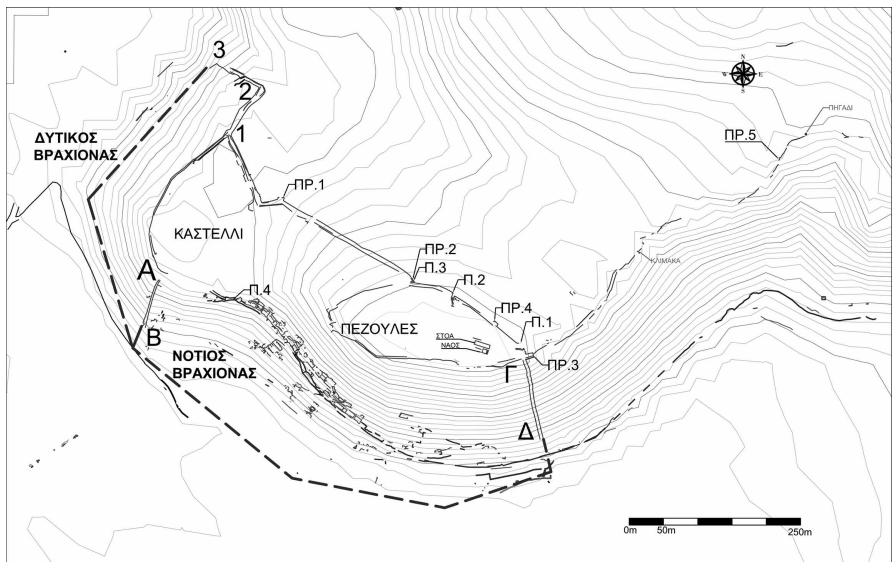
Εικ. 5. Τοπογραφικό Καλλιγιάς II.

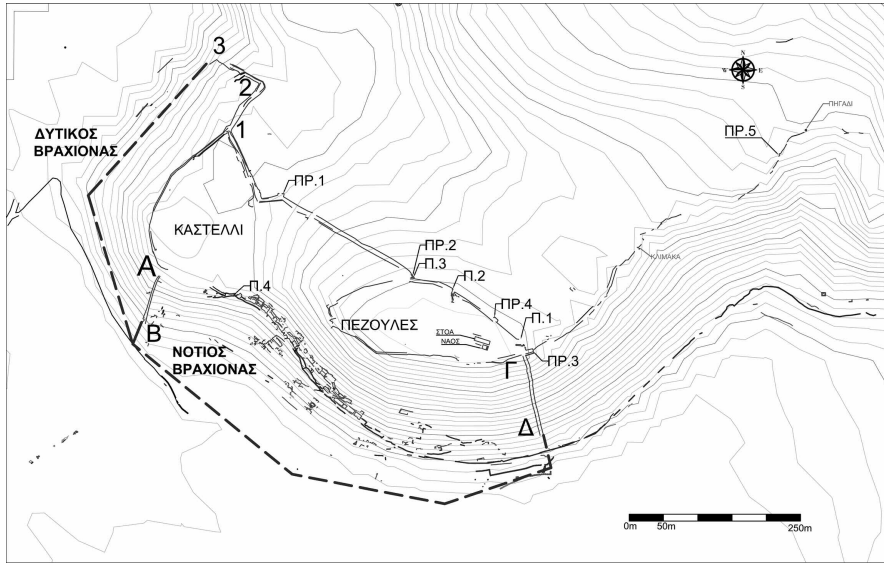
Εικ. 6. Τοπογραφικό Randsborg K.

Εικ. 7. Άποψη κλιβάνου

Εικ. 8. Η οχύρωση της πόλης

Εικ. 9. Η Δυτική κλειστή πύλη

Εικ. 10. Μερική άποψη του Πύργου 4 από τα ΒΑ

Εικ. 11. Γενική άποψη του τμήματος Α-Β από την εσωτερική παρειά

Εικ. 12 Τμήμα Α-Β εξωτερική παρειά

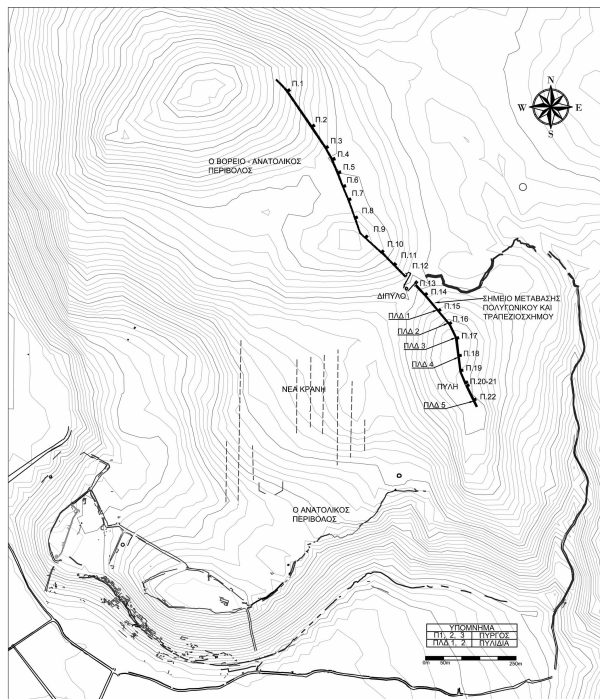
Εικ. 13. Τμήμα Α-Β, εσωτερική παρειά

Εικ. 14. Η πορεία του ΝΑ τείχους

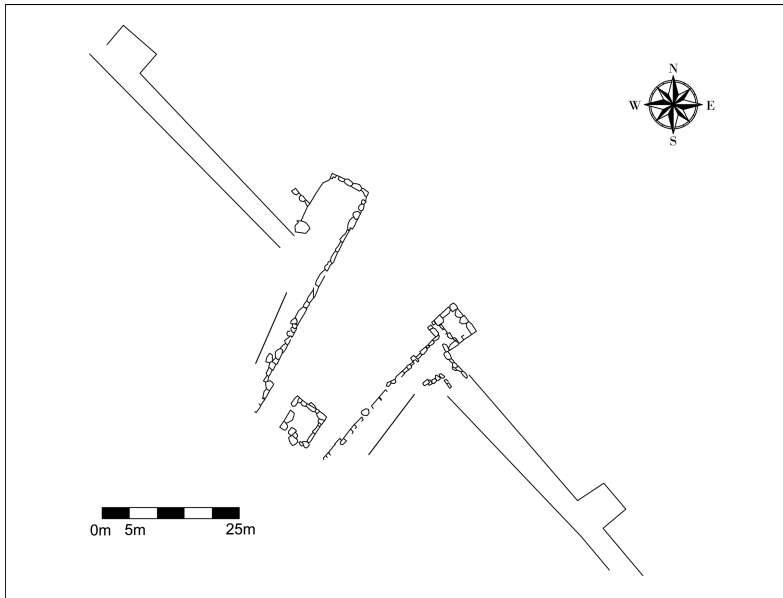
Εικ. 15. Τμήμα του εξωτερικού μετώπου του νότιου τείχους

Εικ. 16. Ο οχυρωματικός περίβολος στα ΒΑ και Α

Εικ. 17. Γενική άποψη του περιβάλλοντος. Διακρίνονται οι Π.13 έως Π.17.

Εικ. 18. Η κάτοψη του διπύλου

Εικ. 19. Ο χώρος του διπύλου

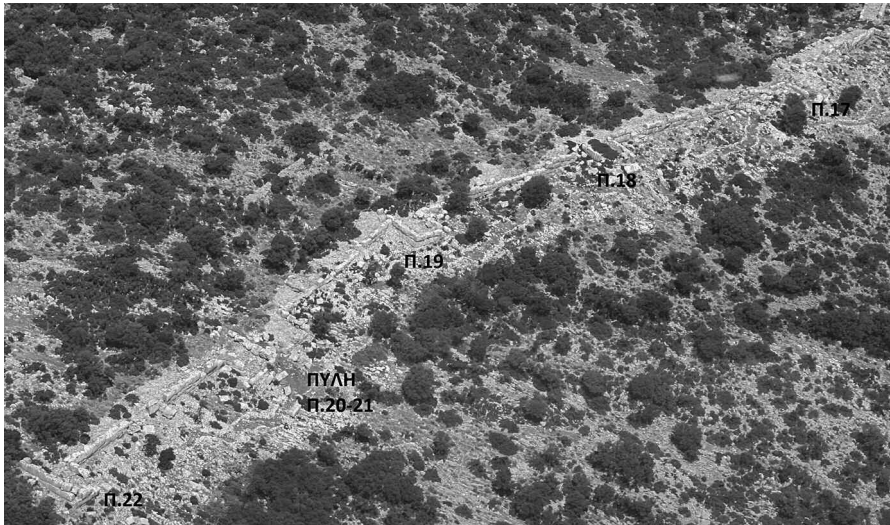
Εικ. 20. Όψη πολυγωνικού συστήματος δόμησης

Εικ. 21. Η όψη του τραπεζιόσχημου συστήματος δόμησης

Εικ. 22. Η μετάβαση από το πολυγωνικό στο τραπεζιόσχημο σύστημα δόμησης

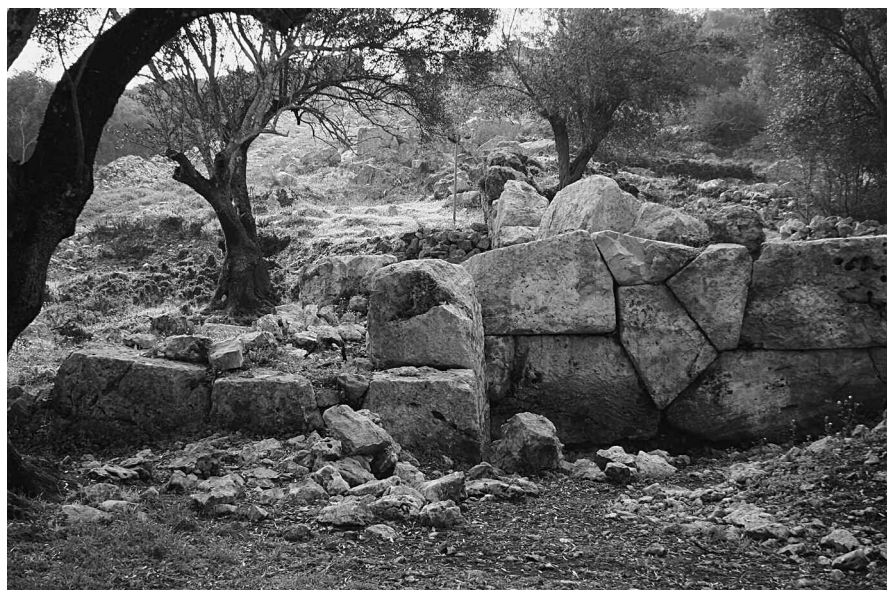
Εικ. 23. Γενική άποψη του περιβόλου. Διακρίνονται οι Π.17 έως Π.22 και η πρώτη πύλη

Εικ. 24. Ο πύργος 15 και το πυλίδιο του

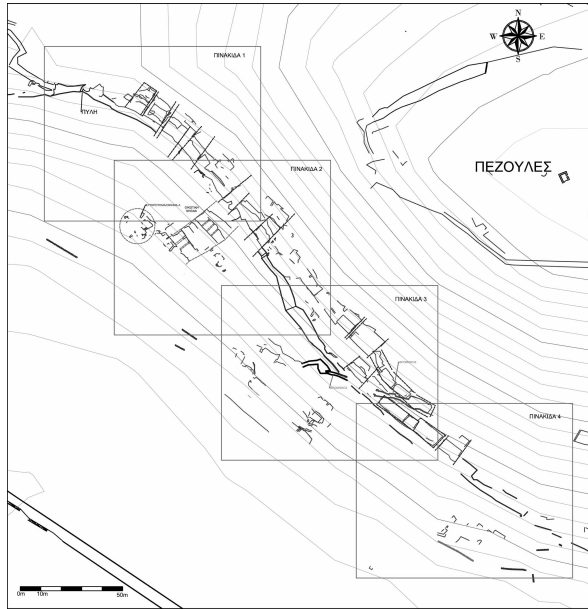
Εικ. 25. Ο Πύργος του διπύλου και τα περάσματα.

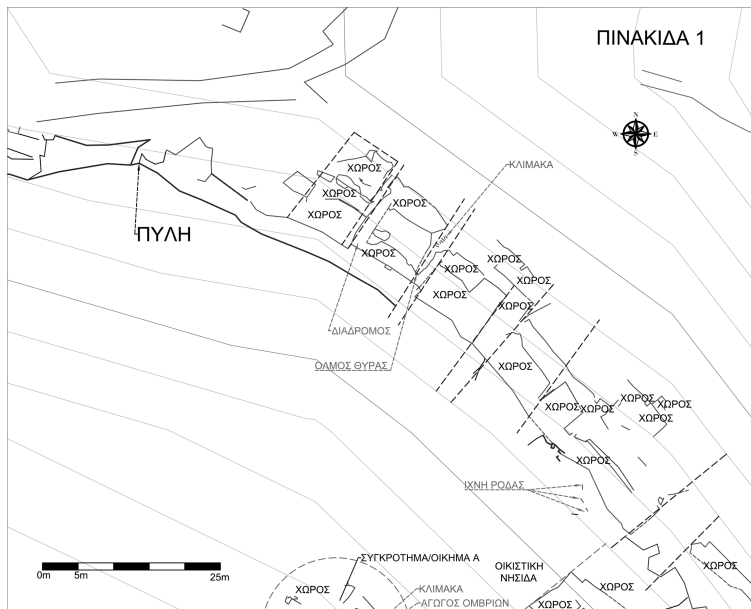
Εικ. 26. Ο Π.13 σε σχέση με το τείχος

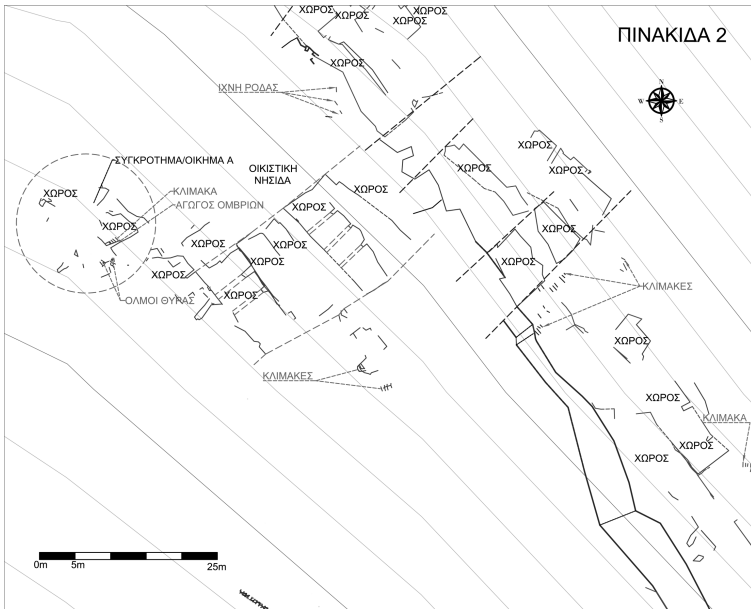
Εικ. 27. Ο Π.12 και άποψη του τείχους

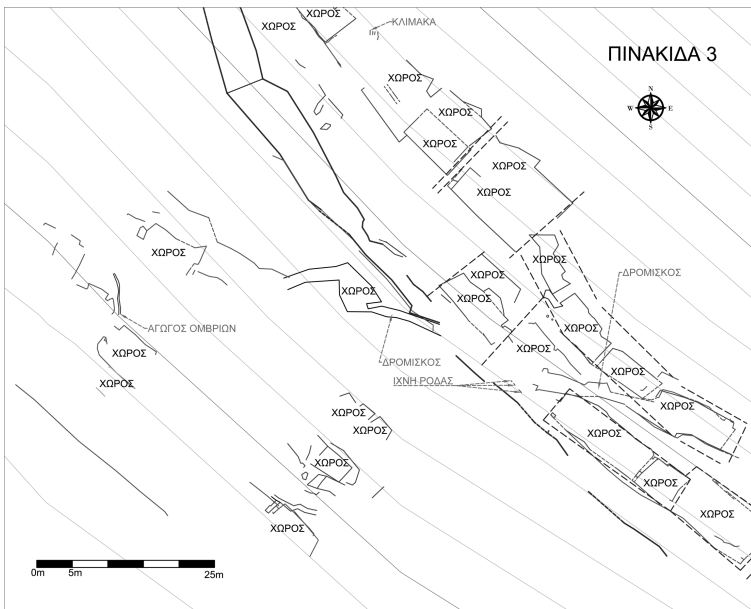
Εικ. 28. Ρυμοτομικό Κράνης

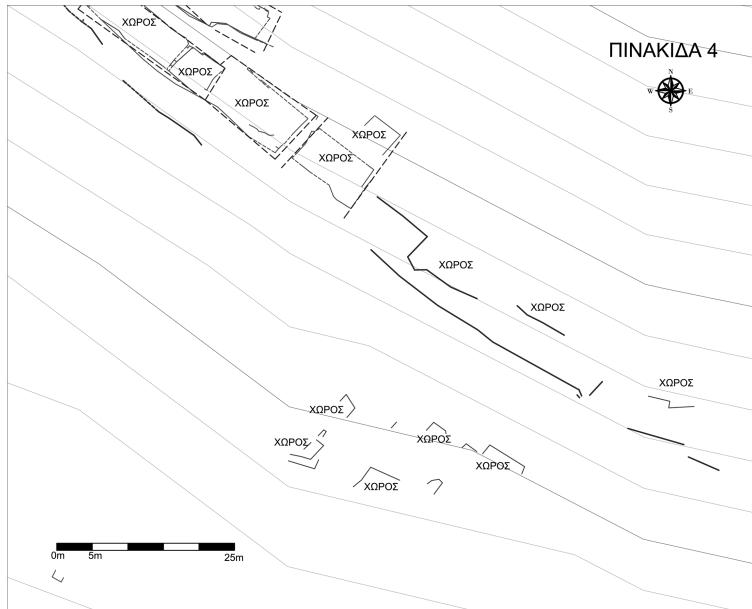
Εικ. 29. Ρυμοτομικό Κράνης. Πινακίδα 1

Εικ. 30. Ρυμοτομικό Κράνης. Πινακίδα 2

Εικ. 31. Ρυμοτομικό Κράνης. Πινακίδα 3

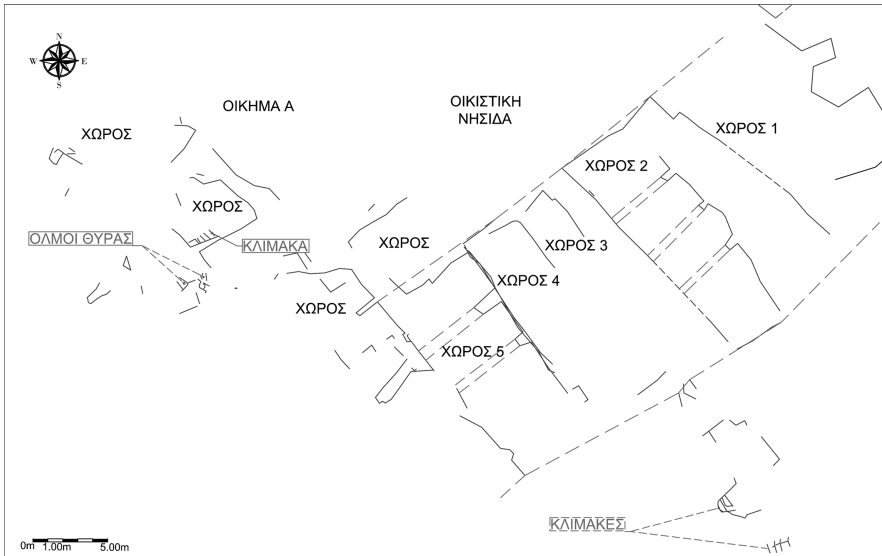
Εικ. 32. Ρυμοτομικό Κράνης. Πινακίδα 4

Εικ. 33. Τετραμερές οίκημα λαξευμένο στον βράχο και συμπληρωμένο με τοιχοποιία

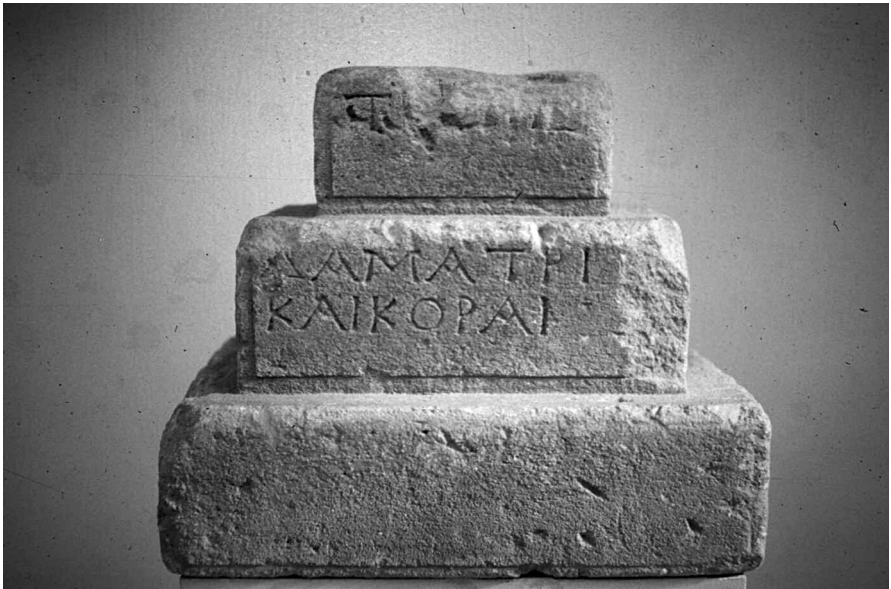
Εικ. 34. Τετραμερές οίκημα λαξευμένο στον βράχο και συμπληρωμένο με τοιχοποιία

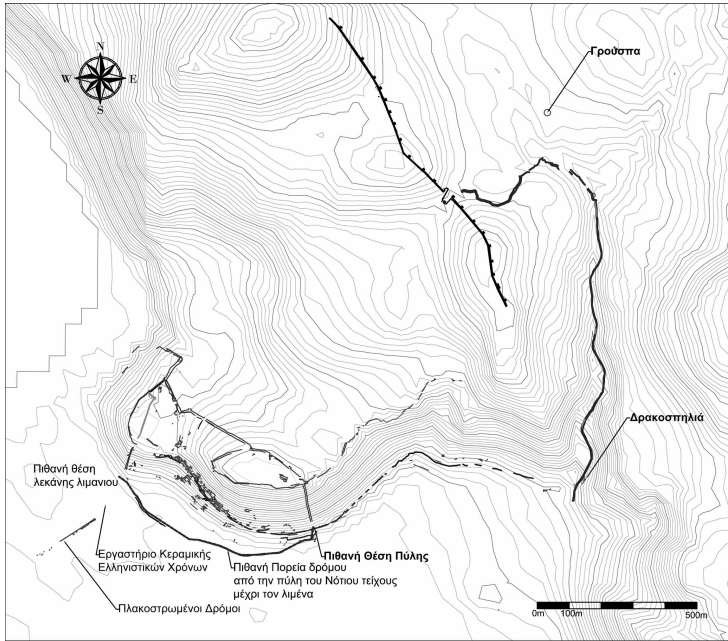
Εικ. 35. Οικιστική νησίδα, οίκημα Α, εσωτερικοί χώροι

Εικ. 36. Είσοδος οικήματος. Διακρίνονται η κλίμακα και οι όλμοι της θύρας

Εικ. 37. Το ενεπίγραφο βάθρο με τα ονόματα της Δήμητρας και Περσεφόνης

Εικ. 38. Οδικό Δίκτυο

Εικ. 39. Κεντρική οδική αρτηρία και παρόδιο κτήριο

Εικ. 40. Κεντρική οδική αρτηρία και παρόδιο κτήριο

Εικ. 41. Τα αποτυπώματα από τις ρόδες των αμαξιών

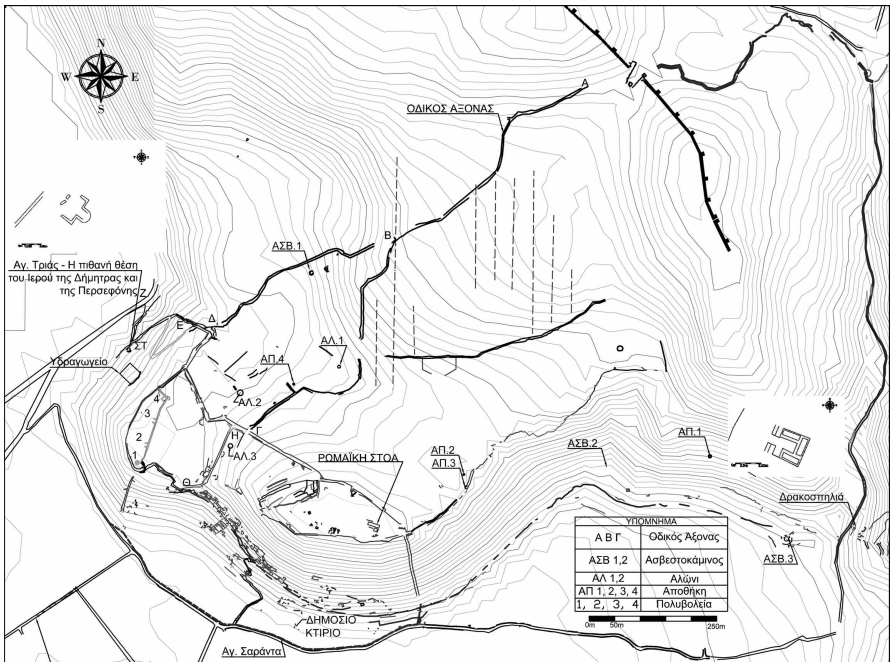
Εικ. 42. Αποψη λιθόστρωτου δρόμου στην πεδιάδα της Αλαφώνας

Εικ. 43. Στωικό συγκρότημα των ρωμαϊκών χρόνων

Εικ. 44. Ενσφράγιστη λαβή αμφορέα

Εικ. 45. Γενικό τοπογραφικό του χώρου

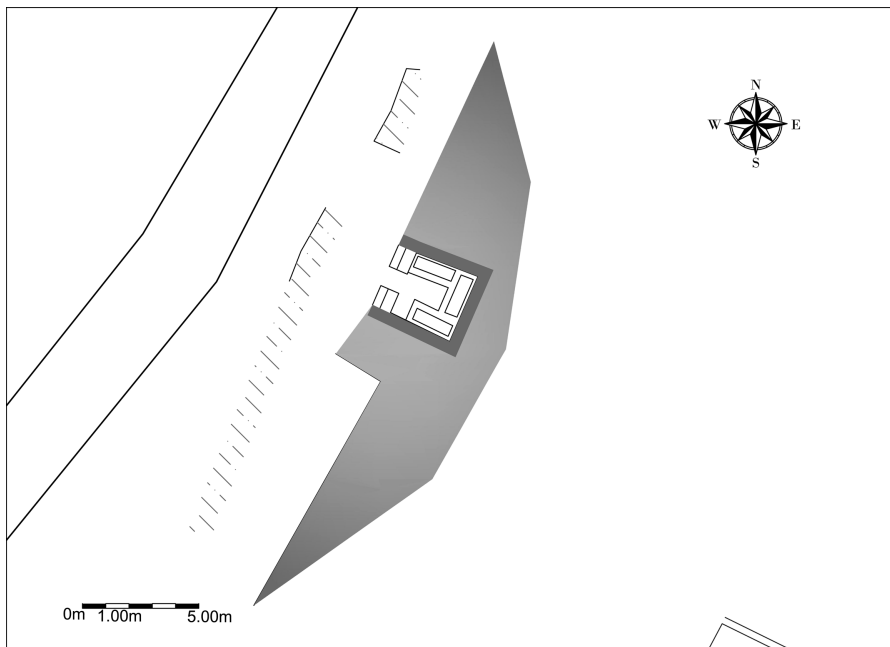
Εικ. 46. Θεμέλιο δημόσιου κτηρίου

Εικ. 47. Η είσοδος του θαλάμου

Εικ. 48. Οι τάφοι στο εσωτερικό του θαλάμου

Εικ. 49. Ο ταφικός θάλαμος στη Δρακοσπηλιά και τα εξωτερικά λαξέματά

Εικ. 50. Άποψη του βυζαντινού τείχους

Εικ. 51. Πιθανή πύλη

Εικ. 52. Μερική άποψη του υδραγωγείου

Εικ. 53. Η κόγχη του ιερού της Αγ. Τριάδας

Εικ. 54. Αλώνι

Εικ. 55. Μερική άποψη ασβεστοκάμινου

Εικ. 56. Θαλαμοειδής λίθινη αποθηκευτική κατασκευή από την περιοχή της Λειβαθούς